

Osmanlı'dan bugüne Kürtler ve devlet

Taraf/**AYŞE HÜR** - *Istanbul* – 19-25 Ekim 2008

BAŞLARKEN

PKK'nın 1984 Eruh baskınından bugüne dek, Avrupa'nın en büyük, dünyanın altıncı büyük ordusuna sahip olan Türkiye, 20 bin civarındaki PKK üyesini etkisiz hale getirmek için 300 bin askerini ve 67 bin korucuyu seferber etti. 14 ilde 1987-2002 arasında "Olağanüstü Hal" (OHAL) ve sıkıyönetimler ilan edildi. Bunlar tam 57 kez uzatıldı. 24 kez sınırötesi operasyon yapıldı. Resmî rakamlara göre 14 yılda 96 milyar dolar harcandı. Bazıları bu rakamın aslında 400 milyar dolar olduğunu söyledi. Resmî rakamlara göre Türk tarafından asker-sivil 10 bini aşkın kişi hayatını kaybetti, bir o kadarı da yaralandı, sakat kaldı. PKK mensubu ya da yandaşı 25 bini aşkın kişi 'etkisiz hale getirildi.'

AD KOYAMAMAK • Yedi yıl kulağımızın üstüne yattıktan sonra 2006'dan itibaren tekrar tırmanan 'düşük yoğunluklu çatışma' durumunun bilançosu hakikaten vahim. Yüreklere dağılayan ölüm haberleri, sadece ilan edilmemiş bir savaşın sürdüğü bölgede değil, tüm ülkede yaşanan ama tam dökümünü bilmediğimiz ekonomik, sosyal, psikolojik yıkımlar, Ayvalık örneğinde ürkererek izlediğimiz türden 'Türk' ve 'Kürt' toplumları arasında yükselen düşmanlık hali ve daha nicesi.

Damadı gazeteci Metin Toker'e bakılırsa, İsmet İnönü "Daha Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte düşünmeye başladı bu Kürtleri ne yapacağız diye?" demişti. (Aktaran Hasan Cemal 26 Ekim 2007

Milliyet) Yani, sorun bazılarının göstermek istediği, 1984'te PKK'nın Şemdinli ve Eruh baskınlarıyla başlamadı. Aksine Cumhuriyet'le yaşıt. Tam 85 yıldır, 'şekavet', 'eşkıyalık', 'asayışsizlik', 'feodalizm', 'geri kalmışlık', 'modernleşme karşıtlığı' gibi bağlamlarda ele aldığımız bu meseleye 'Kürt Meselesi/Sorunu', 'Terör Meselesi' ya da 'dış mihrakların işi' adı takmanın tarihçesi oldukça yeni. Yani PKK bir neden değil bir sonuç.

Adı doğru koyulamadığı için, meselenin nasıl bitirilebileceği konusunda da uzlaşma yok. Eskiden 'harekât', 'tedip', 'tenkil', 'sürgün' ve 'imha', 'asimilasyon' gibi zorbalıkla çözülmeye (!) çalışılan sorun şimdi de benzer yöntemlerle ele alınıyor. Kimi, PKK'yı tepelemek, kimi yerel yönetimleri ele geçirmek, kimi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yatırım yapmak, kimi Kuzey Irak'a girmek, kimi Batılı ülkelere ültimatolardan söz ediyor. Ama pek az kimse, bu ülkenin dört bir yanında Türklerle iç içe yaşayan, onlarla birlikte aş ve iş peşinde koşan, onlarla birlikte gülen ağlayan şiddete bulaşmamış Kürtlerin ne istediğini sormuyor. Sormak ne kelime Kürtlerin en azından belli bir bölümünü temsil eden HEP, DEP, HADEP, DEHAP ve nihayet DTP gibi partiler devlet katında, medyada ya da sivil toplumda sürekli yok sayılıyor, tahkir ediyor veya dışlanıyor. Benzer muamele, Türkiyeli Kürtlerin akrabaları olan Iraklı Kürtlere karşı da yapılıyor.

EMPATİ EKSİKLİĞİ • Bunun bir de öteki yüzü var. Tarihi devletin izin verdiği ölçülerde öğrenebilen Türk tarafı, 'Kürtlerin karda yürürken kart kurt sesi çıkardığı için Kürt adını almış bir Türk boyu' olmadığını yeni idrak etmeye başladı ama, Kürtler arasındaki farklılıkları, Kürtler ile PKK, PKK ile Kürt milliyetçiliği, milliyetçi taleplerle kültürel talepler, kültürel taleplerle insan hakları gibi olgular, kavramlar arasındaki ilişkileri kurmakta zorluk çekiyor. Özetle, Kürtlerin (ve onlara destek veren uluslararası toplumun) kendilerinden ne istediğini bir türlü anlayamıyor.

Gerçi Kürtler bu saptamaya çok kızıyorlar ve "85 yıldır söylüyoruz, duymuyorsunuz, anlamıyorsunuz, anlamak istemiyorsunuz" diyorlar. Ama Aralık 2004'de International Herald Tribune'ün Avrupa baskısı ile Le Monde'a verdikleri 200 imzalı 'Kürtler ne istiyor?' başlıklı ilandan sonra çıkan tartışmalardan hatırlıyoruz ki, henüz Kürtlerin kafası da ne istedikleri konusunda berraklaşmış değil. Federal haklarla esnetilmiş üniter devletten ekolojik topluma, Kemalizmi referans alan demokratik konfederalizmden bağımsız ulus-devlete kadar pek çok projenin yandaşı var. Üstelik bazen aynı kişiler, birden fazla projeyi aynı anda savunuyorlar. Yani her iki taraf da haklı. Ne Kürtler taleplerini derli toplu, açık, net anlatabiliyor, ne Türkler onları anlamak istiyor.

Bunlara ek olarak, her iki taraf da 'Türkler' ve 'Kürtler' gibi 'yaratılmış' kategorilerle konuşmanın mahzurlarını yaşıyorlar. Halbuki ne yekpare bir 'Türklük' ne de yekpare bir 'Kürtlük' var. Ama en kötüsü, her iki tarafın büyük bir kesiminin, meseleye milliyetçi paradigma içinden bakması. Çünkü her milliyetçilik gibi, Türk ve Kürt milliyetçiliği de diğerini 'ötekileştirerek' kendini tanımlayabiliyor.

Bu yazı dizisinde, iki halk arasında modern çağlardaki ilişkilerinin tarihçesini, milliyetçi paradigmalardan haberdar olarak ama onların esiri olmadan özetlemeyi amaçlıyorum. Çünkü konu, ciltler dolusu kitapla bile anlatılmayacak kadar karmaşık ve derin. Bu özetten hareket ederek, merak ettiğiniz başlıkları daha derinlemesine inceleyebileceğinizi umuyorum. Elbette, gerek yer sınırlılığı yüzünden, gerekse benim bilgisizliğim ya da unutkanlığım yüzünden atlanmış önemli noktaları sizlerin eleştiri ve katkılarıyla ilerde tamamlayacağım.

KENDİ VAR, ADI YOK BİR ÜLKE: KÜRDİSTAN • 'Kürdistan' terimi ilk kez, son Büyük Selçuklu Sultanı Sancar Bey'in (ö. 1157) merkezi bugünkü İran'ın Hemedan kentine yakın Bahar kenti olan 'Kürdistan Eyaleti'nde kullanılmıştı. Kürdistan adı, coğrafi bir terim olarak, Kanuni Sultan Süleyman 1525 ve 1553 tarihli fermanlarında da vardı. I. Ahmet 1604 tarihli fermanında 'Umum Kürdistan' terimini kullanmıştı. 17. yüzyıl yazarı Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde ayrıntılarıyla 'Kürdistan' bölgesini ve şehirlerini anlatmıştı. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa 1847 yılında yönetim birimi olan 'Kürdistan Eyaleti'ni kurdu. 13 Aralık 1847 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan düzenlemedeki eyaletin merkezi Ahlat'tı ve Diyarbakır, Muş, Van, Hakkâri, Cizre, Botan ve Mardin'i kapsıyordu. Merkez sonra sırasıyla Van'a, Muş'a ve Diyarbakır'a taşındı. 1856'da bu eyaletin sınırları yeniden düzenlendi, 1864'te ise Diyarbakır ve Van vilayetlerine bölünerek son buldu. Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in Hariciye Nazırı Ferid Paşa'ya gönderdiği 13-14 Nisan 1335/1919 tarihli tezkirede bakılırsa bu tarihte de Kürdistan, Ermenistan, Kürt gibi terimler hiçbir komplekse kapılmadan kullanılıyordu. Milli Mücadele'nin başlarında, Mustafa Kemal'in, Kürt aşiret reislerine çektiği telgraflarda, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'e yazdığı mektuplarda, bazı Meclis konuşmalarında 'Kürdistan' dediğini, Birinci Meclis'in Doğu'dan gelen üyelerine Kürdistan milletvekili dendiğini biliyoruz. Ama 1923'ten itibaren belgelerde bölgeden Vilayat-ı Şarkıya veya Şarkî Anadolu olarak söz edilmeye başladı. 1930'larda Şark, 1950'lerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu, 1960'larda Kalkınmada Öncelikli Yörelere, 1984'ten 2002'ye kadar OHAL Bölgesi dendi. Bugün ise belirgin bir adı yok ama Kürdistan adını telaffuz etmek adeta tabu haline geldi. Öyle ki, Irak'ta resmi adı 'Kürdistan Bölge Yönetimi' olan idari yapı için bile 'Kuzey Irak'taki oluşum' gibi garip bir terminoloji kullanılıyor. İran'daki Kürdistan bölgesinden ise çok az kimsenin haberi var.

Osmanlı Devleti'nde, 1839'da Tanzimat ilanından sonra yaşanan ilk ciddi Kürt ayaklanması Cizre'deki son Botan Emiri Bedirhan Bey'in 1847'deki ayaklanmasıydı ama bu bırakın milliyetçiliği, 'Kürtlük bilinci'yle bile değil, merkezî devlete karşı yetke alanını genişletmek için yapılmış bir başkaldırıydı. Yıllarca merkezle işbirliği içinde yöredeki Kürt aşiretlerine hükmeden Bedirhan Bey, bir süre sonra gücünün büyümesine kapılmış, önce devletin Hıristiyan tebaasından Nasturilere saldırmış, arkasından Van bölgesinde Tanzimat reformlarına karşı çıkan Kürt aşiretlerine arka çıkmıştı. Merkezî devlet de, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Paşa tehlikesini savuşturduktan sonra Bedirhan Bey'e haddini bildirmeye karar vermişti. 1847'de başlayan çatışmalar, sekiz aylık bir mücadeleden sonra merkezin galibiyeti ile sonuçlandı. Bedirhan Bey önce İstanbul'a sonra yabancı ülkelerin ricasıyla Girit'e sürgüne gönderildi. Orada Müslüman ve Hıristiyanlar arasında arabuluculuk yapması üzerine devlet tarafından affedildi ve 'Paşa' unvanıyla ödüllendirildi.

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI • Bedirhan Bey'in yenilgisinden sonra bölgede dinsel, ekonomik ve siyasal anlamda en güçlü aktör Hakkâri'nin Şemdinli bölgesindeki Nehri köyünde ikamet eden Şeyh Ubeydullah olmuştu. Peygamber soyundan gelen ve Nakşibendîliğin Halidiye koluna bağlı olan Şemdinanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile İran arasındaki bölgenin kontrolünü tamamen eline geçirmişlerdi. Ağır vergileri ve 1879'da kötü geçen hasadı bahane eden Şeyh, önce vergi sistemini değiştirmek için devletle pazarlık yapmış, ama istekleri yerine gelmeyince Nasturilerin de desteğini alarak 1880'de hem Osmanlı Devleti'ne, hem de İran'daki Kaçar Devleti'ne isyan ettiğini açıklamıştı. Uzun bir pazarlıktan sonra Medine'ye sürgüne gitmek zorunda kalan Ubeydullah'ın Başkale'deki İngiltere Konsolos Yardımcısı Clayton'a yazdığı mektuptaki bazı ifadeler, 'Kürtlük bilinci'nin şekillenmeye başladığını düşündürüyordu, çünkü talepler arasında Kürdistan'ın bağımsız bir bölge olarak tanınması vardı. (Ayaklanma hakkında ayrıntılı bilgi için: Waidieh Jwadih, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi ve Gelişimi, İletişim, 1999, s.143-193)

İTC'NİN KÜRT ÜYELERİ • Ama ortada henüz 'Kürt milliyetçiliği' diye bir oluşumun olmadığı 1889'da ilerde Türk milliyetçiliğinin şampiyonluğunu yapacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kuruluşu sırasında anlaşıldı. İTC'yi kuran beş kişiden ikisi, Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sukuti Kürt'tü. Cemiyetin önde gelenleri arasına bulunan Bağdat Mebusu ve Darülfünun Hocası Babanzade İsmail Hakkı, İslamcı çevrelerde itibar gören Darülfünun Hocası Babanzade Ahmet Naim, sosyolog Ziya Gökalp önemli Kürt aydınlarıydı. Ayrıca 1847'de ayaklanan Botan Emiri'nin oğlu Bedirhan Bey, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Nehri Şeyhi Seyit Abdülkadir Efendi ve Bitlisli Saidi Nursi de İTC üyesiydi. (Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Koral-Fırat Yayınları, 1991, s.26)

KÜRDİSTAN GAZETESİ • İstanbul'da bunlar olurken, Batı ile ilişki kurulan ve ondan etkilenilen diğer coğrafyalardaki modern anlamda milliyetçiliğin ilk emareleri görülmeye başlamıştı, ama henüz siyasal değil kültürel bir uyanış söz konusuydu. 1889'da Bedirhan Bey'in oğlu Midhat Mikdat Bey'in Kahire'de çıkardığı Kürdistan gazetesi bunun bir örneğiydi. Gazete geniş kitlelere ulaşamıyordu ancak, büyük kentlerdeki Kürt aydın ve elitlerini etkiliyordu. Gazetede Kürtlerin birliği, eğitime önem vermeleri, sanayi ve bilime yönelmeleri, köklerine uzanmaları, geçmişlerinden onur duymaları gibi konular vurgulanıyordu. Ahmedê Xanê'nin Mem u Zin adlı ünlü destanı ilk kez bu gazetede dizi halinde yayınlanmıştı. (Kutlay, İttihat Terakki, s. 23.)

II. Abdülhamit'in baskı rejiminden Avrupa'ya kaçan Jön Türklerle Kürt aydınlarının sıkı olmasa da teması sürmüştü. Nitekim Mithad Bey'in kardeşi Abdurrahman Bedirhan 1897'de Cenevre'de Kürdistan gazetesini çıkarttı. Gazetede yazılarında Abdurrahman Bey, Anadolu Kürtlerini 'sersemletici uyku'dan uyanmaya davet ediyordu ama bu çağrılarında milliyetçi tonlar yoktu. Çünkü o dönemin pek çok İttihatçısı gibi monarşi yanlısıydı ve çareyi Osmanlı Devleti'nin restorasyonunda görüyordu. (Celile Celil, Kürt Aydınlanması, Avesta Basın Yayın, 2000, s.30)

KÜRT TEAVÜN VE TERAKKİ CEMİYETİ • Seyit Abdülkadir, Saidi Nursi, Babanzade İsmail Hakkı, Hacı Tevfik (Piremerd) ve diğer Kürt aydınları tarafından 1908'de kurulan

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve Gelişme Cemiyeti) o tarihe kadar aralarında çekişme olan Bedirhanlar, Şemdinanlar ve Babanzadeleri ilk kez bir araya getiriyordu. Seyit Abdülkadir'e büyük saygı duyan İstanbullu hamallar da cemiyetin halk ayağını oluşturuyordu. Kürtlüğe, İslam'a, Osmanlılığa, Anayasaya bağlılığın esas olduğu bir dayanışma örgütlenmesi olan cemiyet, Kürt aşiretleri arasındaki sorunları çözmek için eğitim, ticaret, zanaatı teşvik etmeyi hedefleyen cemiyete sadece İstanbul'da oturan ve Türkçeyi okuyup yazabilen Kürtler üye yapıyordu. Kürtçe bilmek ise zorunlu değil, sadece arzulan bir özellikti. Anlaşılan cemiyet kendini Kürt olmaktan ziyade Osmanlı olarak tanımlıyordu. (Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 405-407.) Cemiyetin aynı adı taşıyan bir gazetesi, Meşrutiyet adlı bir de okulu vardı. (Kutlay, "Bedirhan Ayaklanmasından 1920'ye", s.30)

KÜRT TALEBE HEVİ CEMİYETİ • İlk legal Kürt öğrenci derneği 1912'de çok sayıda Kürt öğrencinin okuduğu Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nde kurulan Kürt Talebe-i Hevi Cemiyeti'ydı. (Hevi 'ümit' demektir) Savaş dolayısıyla 1914'te ara verdiği faaliyetlerine 1919'da tekrar başlayan ve hükümetçe kapatıldığı 1922'ye kadar devam eden cemiyetin amacı, İstanbul'da okuyan Kürt öğrenciler arasındaki dayanışmayı sağlamaktı. Hevi'nin yayın organı Kürtçe ve Kürt edebiyatı ile ilgili yazıların yayınlandığı Roja Kurd, Osmanlıca ve Kurmanci dilinde yayınlanıyordu. Hevi'nin amacı Kürtlerin cahilliğine ve yoksulluğuna çare bulmaktı. Roja Kurd hükümetçe kapatıldıktan sonra yerine Hetawe Kurd yayınlanmaya başladı. 'Kürdistan'dan Mektuplar' başlıklı köşede Kürtlerin yaşadığı çeşitli bölgelerden haberlere yer veriliyordu. Her ne kadar Hevi siyasi meselelere ilgi duymadığını ifade ediyorsa da, 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri temsil ettiğini iddia eden Şerif Paşa'ya büyük sempati duyduklarını saklamıyorlardı. (Malmisanij, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, Avesta Basım Yayın, 2002)

İTTİHATÇILARIN NÜFUS MÜHENDİSLİĞİ • 1913-1914'te Bitlis-Hizan'da çıkan Mele Selim ve 1914'te Barzan'da çıkan Şeyh Abdüselam ayaklanmaları, belirgin olmasa bile milliyetçi öğeler taşıyordu. Örneğin Barzan İsyanı'ndaki temel talep, Kürt bölgelerine Şafii müftülerin ve Kürt kökenli memurların atanmasıydı. Her iki başkaldırının önderleri İttihatçı yöneticiler tarafından idam edildiler. Bu Kürtlerle Türklerin arasını açmadı, çünkü Kürt feodalleri ve Sünni din adamları henüz Sultan karşısı milliyetçi hareketlere soğuk bakıyorlardı. (Jwaideh, s. 211-219, 247)

Kürtlerle İttihatçıların ilişkisini ilk bozan 1914'te kurulan İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti'nin politikaları oldu. Kanun uyarınca önce 1916'da Kürtçe coğrafi ve yerleşim yerlerinin isimlerini Türkçeye dönüştürmeye başladı. Ardından Talat Paşa'nın emriyle savaş sırasında değişik yerlere göç etmiş Kürt nüfusun Türk nüfus içinde yüzde beş oranında dağıtılmasına başlandı. Amaç, Kürtleri daha 'medenî' olduğu düşünülen Türk gruplarının arasında eriterek modernleştirmektir. Dışlama içermeyen bu tutumun nedeni Kürt asıllı sosyolog Ziya Gökalp'in birbiri ardına yayınladığı raporlardı. Ancak, Kürt tehciri sırasında açlık, soğuk, hastalık ve jandarma şiddeti sonucu büyük can kayıpları oldu. (Fuat Dünder, Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, 1913-1918, İletişim Yayınları, s. 399-422) Nuri Dersimi, Türkçülerin o günlerde her yerde 'Ne mutlu Türküm diyene', 'Yaşasın Türkler' şeklindeki sloganlarına 'Ne mutlu Kürdüm diyene', 'Yaşasın Kürtler' diye cevap verdiklerini anlatır. (M. Nuri Dersimi, Hatıratım, Doz Basım Yayın, 1997, s.31) Türk milliyetçiliği uyuklayan Kürt milliyetçiliğini kıskırtmakta önemli rol oynadı. Bu dönemlerde İTC üyesi pek çok Kürt aydını rakip Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldılar. Şerif Paşa da İTF'ye maddi destek sağlıyordu. (Kutlay, İttihat ve Terakki, s.100, Tunaya, s.282)

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ • 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı ve İttihatçı önderlerin yurt dışına kaçtığı günlerde, Kürdistan Teali Cemiyeti kuruldu. Başkanı yine Seyit Abdülkadir'di. Jin adlı yayın organıyla cemiyet Kürt milliyetçiliğinin artık modern anlamda dile getirilmeye başladığı ilk platform oldu. Ancak, milliyetçi

ideolojiyi taşıyacak bir Kürt burjuvazisi henüz oluşmadığı için, milliyetçi projelerini büyük devletlerin desteği ile tepeden inme gerçekleştirmek istiyorlardı. Diyarbakır'daki Kürt Kulüpleri ise hâlâ İTC'nin kontrolü altındaydı ama. Cemiyetin için Seyit Abdülkadir gibi Osmanlı Devleti'nin içinde kalarak otonomi ile yetinmek isteyenler ile Bedirhanlar ve Cemilpaşazadeler gibi bağımsız Kürdistan için arasında büyük çatışma vardı. Seyid Abdülkadir önderliğindeki grup İstanbul'daki ABD, Britanya ve Fransız büyükelçilikleri ile temasa geçerek 'özerklik' (otonomi) için destek beklerken, (Silopi, s.57) bağımsızlık yanlısı Bedirhanlar ve Cemilpaşazadeler Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni kurdular. Bölünme Kürdistan Teali Cemiyeti'nin aleyhine olmuştu. 1920'de Jin yayın hayatına son verdi ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bazı üyeleri örgütten ayrıldı. Bir süre sonra da cemiyetin sonu geldi. Ancak bunun ne zaman olduğu belli değil. Çünkü Suriye'ye geçen Seyid Abdülkadir, örgütün tüm dokümanlarını yakmış. (Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", Tarih ve Toplum, S.174, Haziran, 1998. s. 13-15.)

HAMİDİYE ALAYLARI VE AŞİRET MEKTEPLERİ • Birbiri peşi sıra gelen toprak kayıplarını İslam'ın toparlayıcı ve yenileyici gücü ile önlemek, hatta sınırları eski haline çevirmek düşüncesi 'Halife' unvanlı II. Abdülhamit'in iç ve dış politikalarının temel motifiydi. Bu amaçla içerde devletin resmî dini olan Sünni İslam dairesinde olduğu için doğal müttefik kabul edilen Kürtler, Hamidiye Alayları'nda örgütlenerek, hem imparatorluğun kadim düşmanı Rusya'ya, hem İran'a karşı bir tampon bölge oluşturuldu, hem başıbozuk Kürt unsurları merkezin kontrolüne alındı, hem de giderek güçlenen Ermeni milliyetçiliğinin önü kesilmeye çalışıldı. (M.S. Lazarev, Kürdistan ve Kürt Sorunu, Jîna Nû Yayınları, s.151)

Başlangıçta sadece Sünni (Türkmen, Karapapak, Kürt ve Arap) aşiretlerden oluşturulması öngörülen alaylar, 1891'de 100 kadar Sünni Kürt (Kurmanç) aşiretinden oluşturulan 36 alayla başladı, sayı 1895'de 57'ye, 1910'da 66'ya ulaştı. Bu süre içinde, Sünni Zaza aşiretleri de alaylara dahil edildi.

Abdülhamit tahttan indirildikten (1909) sonra adları Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak değiştirilen alaylar, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle özellikle Üçüncü Orduya bağlı olarak Doğu Cephesi'nde görev aldılar. Sünni Kürt Cibran Aşireti'ne bağlı alayların, Ermenilere ve Varto-Hınıs-Bingöl havalisindeki Kızılbaş (Alevi) Zaza aşiretlerine karşı gerçekleştirdiği eylemler Sünni ve Alevi Kürtlerin ilişkilerinde onulmaz yaralar açtı. Ancak Abdülhamit'in 1886'da Hicaz, Yemen, Trablusgarp'tan getirdiği 48 öğrenci ile başlattığı Aşiret Mektebi uygulaması tam tersi bir sonuç doğurdu. Hamidiye Alayları'na asker veren Zilan aşiretinin Abdülhamit'e bir mektup yazarak kendi çocuklarının da okula kabul edilmesini istemesi üzerine önce kapılar Kürtlere (başka nedenlerle Arnavutlara) de açılınca, okullar Arap, Arnavut ve Kürt milliyetçiliğinin taşıyıcısı olacak aydınların yetiştiği ocaklara döndü. (Ayrıntılı bilgi için: Alışan Akpınar ve Eugene L. Rogan, Aşiret, Mektep, Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, Aram Yayıncılık, 2001) Böylece Abdülhamit politikaları bir yandan Sünni ve Kızılbaş Kürt toplumlari ile Ermenileri, Süryanileri, Yezidileri ve Türkleri birbirine düşürürken, bu memnuniyetsizliği milliyetçi taleplerin temeli yapacak aydın gruplarının da yetişmesinde pay sahibi olmuştu. Şeyh Said İsyanı'nı örgütleyecek Azadi örgütünün lideri Cibranlı Halit Bey de bu okullardan mezun olmuştu. Ancak, Kürt milliyetçiliği hâlâ tabandan kopuk bir aydın hareketiydi. Tepedeki kadrolar ise ne istediklerine henüz karar verememişlerdi.

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde Kürtler temsil edildi mi?

Mustafa Kemal Vahdettin görevlendirmesiyle, 3. Ordu Müfettişi ve 'Fahrî yaver-i hazret-i şehriyari' unvanı ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan kısa süre sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı Kürt aşiret reislerine telgraflar çekmişti. Telgraflarda kendisinin Sultan tarafından atandığını yakın bir zamanda Kürdistan'ı ziyaret etmek istediğini söylüyor,

aynı zamanda ülkenin işgalci güçlerden kurtuluşu için onlardan destek istiyordu. Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün üyesi Kamil Bey'e ve Diyarbakır'lı Cemil Paşazade'ye çektiği telgraflarda, İngiltere'nin bağımsız Kürdistan'ı Ermeni çıkarlarına kurban etmeye çalıştığını, halbuki Kürtlerin ve Türklerin kardeş olduğunu söyledikten sonra 'Bizim varlığımızın Kürt'lerin, Türk'lerin ve bütün Müslümanların yardımına ihtiyacı var. Genel olarak hepimiz bağımsızlığımızı korumalıyız ve ülkemizin bölünmesine izin vermemeliyiz. Ben Kürt'lere, Osmanlı Devletinin parçalanmaması şartı ile, onların gelişmesine ve ilerlemesine vesile olacak bütün hukuk ve imtiyazın verilmesinden yanındayım" diyordu. (Ghalib Sabah, "The Kurds between Sevres and Lausanne: to what extent does the Treaty of Sevres justify the Kurds' nationalism aspiration?", Londra Üniversitesi Tarih Bölümü'nde kabul edilmiş master tezinden, s.26)

KÜRT LAWRENCE FAKTÖRÜ • Mustafa Kemal'i bu vaatleri yapmaya götüren en önemli faktör İngiltere'nin 1919'un yazında, Kürt'lerin 'devlet kurma kapasitesi'ni anlamak için daha sonra 'Kürt Lawrence' olarak tanınan istihbarat binbaşı E.W.C. Noel'i, Kürdistan'a göndermesiydi. Bağımsız Kürdistan devletinin ateşli taraftarı olan Noel, Celadet Bedirhan ve Kamran Bedirhan başta olmak üzere Bedirhanilerle ilişki kurmuştu. Bu haber Mustafa Kemal'e ulaştığında Noel ve arkadaşlarının tutuklanması için emir çıkardı. Bu işte bazı Kürt aşiret reisleri Mustafa Kemal'e rehberlik ve yardım ettiği gibi Mustafa Kemal'e destek mesajları gönderdiler. Halbuki Noel'in Nisan 1919'da Musul'dan çıkarak bir çok merkeze uğradıktan sonra Haziran ayında Diyarbakır'da sona eren gezisi Kürtlerden ziyade Yunanlıların Ege'ye yaptığı çıkartmadan sonra hemen hepsi eski İttihatçı olan Kürt Kulübü üyelerinin hakim olduğu bölgede, bir katliama uğramaktan korkan gayrimüslimlerin durumunu tespit etmeye yönelikti. Noel gezi sırasında bazı önemli Kürt aşiretlerinin 'ulusal' bir yapıyı taşıyacak güçte ve gelişmişlikte olmadığını da tespit etmişti. Nitekim bir süre sonra başka gerekçeler de araya girince İngilizler 'bağımsız bir Kürdistan' projesinden vazgeçtiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Kürtleri, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (VŞMHC) Erzurum'da yapılacak genel kongresine davet etmeye karar verdi. (Andrew Mango, "Ataturk and Kurds", *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No.4, 1999, s. 1-10)

WILSON PRENSİPLERİ • VŞMHC, 1918'de İttihatçılar tarafından İstanbul'da kurulmuştu. Amacı, Doğu Anadolu bölgesinde bir Pontus devleti ya da Ermenistan kurulmasını önlemektir. Erzurum'a giderken hem Türk tarafının hem de Kürt tarafının temel beklentisi, Mondros Mütarekesi ile her köşesi yabancı işgaline uğramış Anadolu'da, ABD Başkanı Wilson'un '14 İlkesi' uyarınca bir çıkış yolu bulmaktır. Çünkü Wilson ilkelerinin temelini savaş sonrasında kurulacak dünya düzeninin 'milliyet esasına göre' olması oluşturuyordu. 14 İlke'nin 12. maddesi ise "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının Osmanlı egemenliği sağlanacak fakat Türk olmayan diğer halklara otonom

idareler verilecek, Çanakkale Boğazi'nin milletlerarası garanti altında her milletin gemilerine daimi suretle açık olacak" diyordu. Wilson'un Ermeni mandası konusunda isteksiz olması da eklenince Kürtler ve Türkler, ABD'ye iyice sempati duymaya başlamışlardı.

İTTİHATÇILARIN HAKİMİYETİ • 23 Temmuz 1919'da başlayan kongreye, Türklerin ağırlıklı olduğu Erzurum Vilayeti'nden 24 (bazı kaynaklara göre 26) kişi, Sivas Vilayeti'nden 12 (bazı kaynaklara göre 10) kişi, Trabzon Vilayeti'nden 18 (bazı kaynaklara göre 16) kişi katılırken, Kürtlerin ağırlıklı olduğu Bitlis Vilayeti'nden dört kişi, Van Vilayeti'nden iki kişi katılmıştı. Bunlardan 33'ü (bazı kaynaklara göre 53'ü) İttihatçı, ikisi Hürriyet ve İtilafçı idi. Delegelerin 22'si Kürt asıllıydı ama Kürtleri temsil etmiyorlardı. Aksine, İttihatçıların Türkçülük ideolojisini benimsemiş kimselerdi. (Derviş Kılınçkaya, "Milli Mücadele'de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu", <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm>.)

Öte yandan, kongreye Alevi (Kızılbaş) Kürtlerin yurdu olan Dersim Vilayeti'nden kimse seçilmemiş ve katılmamıştı. Yine ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı Elaziz'den katılacak dört kişiyle, Mardin'den katılacak üç kişiyi Elaziz Valisi Ali Galip engellemişti. Diyarbakır'dan seçilen üyeleri ise (kaç kişi bilinmiyor) Diyarbakır Valisi engellemişti. Kürt milliyetçiliğinin önderlerinden olan Cibranlı Miralay Halit Bey kongreye davet edildiği halde mazeret gösterip katılmamıştı. (Bunun nedeni 1925'te anlaşılacaktı.) Seyit Abdülkadir'in başını çektiği Kürt Teali Cemiyeti ise, Erzurum Kongresi'nce gönderilen heyeti sessizce dinleyip, başlarının çaresine bakmalarını söylemişti. Bağımsız Kürdistan peşindeki Bedirhaniler ise yurt dışına çıkmışlardı.

Böylece Kürt milliyetçiliğinin temsilcileri olmadan toplanan Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1335/1919 tarihli Beyannamenin 1. maddesinde Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Van, Bitlis Vilayeti dahilindeki toprakların ve üzerlerinde yaşayanların ayrılamayacağı ifade edilerek, Türk milliyetçilerinin Misak-ı Milli söylemi kağıda geçiriliyordu. Beyannamenin 8. maddesinde ise Wilson'un 'milletlerin kendi kaderini tayin hakkı' prensibinin geçerliliği vurgulanıyor, konunun toplanacak 'milli meclis'te ele alınacağı vaat edilerek, deyin yerindeyse, Kürtlere 'havuç' uzatılıyordu. (Kongre hakkında ayrıntılı bilgi için: Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara 1946; Süleyman Necati'nin *Hatıra Defteri*, Yay. Haz. Ali Birinci, İstanbul 1999)

SİVAS KONGRESİ'NDE NE OLDU? • Peki, Mustafa Kemal'in 'asıl' kongre kabul ettiği Sivas Kongresi'nde Kürtler temsil edildi mi? Maalesef hayır. Sivas'a gitmek üzere Erzurum'da seçilen 8 kişilik 'Heyet-i Temsiliye' şu üyelerden oluşmuştu: Mustafa Kemal (Eski Üçüncü Ordu Müfettişi); Rauf Bey (Eski Bahriye nazırı), Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum Milletvekili), İzzet Bey (Eski Trabzon Milletvekili), Servet Bey (Eski Trabzon Milletvekili), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşî Şeyhi), Sadullah Efendi (Eski Bitlis milletvekili), Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi.)

Bu sekiz kişiden son beşi, Erzurum Kongresi'ne delege olarak bile katılmamışlardı. Trabzonlu delegeler o günlerde Milli Mücadele'ye katılmak yerine özerk bir Trabzon oluşumu peşinde koşan Trabzonluları ikna etmek için seçilmişti, Kürt delegeler ise Türk-Kürt ittifakı görünümünü pekiştirmek için listeye yazılmışlardı. Mustafa Kemal'in Erzurum'a özel olarak davet ettiği Mutkili Hacı Musa Bey, bölgesinde zorbalığıyla tanınan bir aşiret reisiydi, korkusundan bölgesinden çıkamadığı için Sivas'a da gidememişti.

Sonuçta, 4 Eylül 1919'da açılan Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla beraber sadece 38 kişi hazır bulundu. Kongre'ye Osmanlı dönemi yöneticilerinden İttihatçı Mazhar Müfit'in (Kansu) dışında herhangi bir Kürt asıllı katılmadı. Diyarbakır temsilcisi olarak giden İhsan Hamid, Sivas'a yetiştiğinde kongre sona ermişti. Ancak, kongreye katılmayan İhsan Hamid, Sadullah Efendi ve Hacı Musa Mutki adlı üç Kürt reisi, 12 üyeden oluşan başkanlık konseyine seçilerek Türk-Kürt ittifakı zahiren de olsa kuruldu. Kongreye damgasını İttihatçılık ve manda meseleleri vurduğu için, Wilson Prensipleri

uyarınca 'kendi kaderini tayin hakkı' gibi konular ele alınmadı. Kongrenin sonuç bildirisinde sadece "Milli iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisi'nin derhal toplanması mecburidir" gibi muğlak bir ifadeyle yetinildi ve Ankara'ya doğru yola çıkıldı. (Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 1999.)

BÜYÜK DEVLETLER KÜRTLERE İHANET Mİ ETTİ? • 1916 tarihli meşhur Sykes-Picot Andlaşması çerçevesinde Irak, İngiltere nüfuz bölgesi olarak tanımlanmıştı. İngiliz Hükümeti ele geçirilen topraklarda oluşturulacak yönetim modellerine karar vermek üzere Lord Curzon başkanlığında bir komisyonu görevlendirmişti. Ama İngiltere Kürtler için belli bir politika geliştirmemiş gibi görünüyordu.

İngilizler uzun süre 'Kürdistanlı Lawrence' Binbaşı W. C. Noel aracılığıyla politika geliştirmeye çalıştılar. Binbaşı Noel'in önerisi, Kuzey Kürdistan denilen Güneydoğu Anadolu bölgesinde İngiltere'nin gözetiminde özerk bir idare kurmaktı. Halbuki Britanya'nın Irak Valisi Sir Arnold Wilson 'Kürdistan terimi genel anlamda coğrafi bir ehemmiyeti olmayan, müphem (belirsiz) bir terimdir... Bugün Suriye, Türk ve Irak sınırlarının kesiştiği bölgelerdeki büyük dağlar arasında uzanan vadilerde yaşayan Kürtlerin ait oldukları aşiret dışında pek fazla birlik ya da bağlılık duygusu yoktur...' diyordu.

Kemalist güçlerle İngiltere arasındaki çekişmelerin Musul'da yarattığı boşluktan yararlanmak isteyen Şeyh Mahmud Berzenci adlı Kürt beyi, 22 Mayıs 1919'da Süleymaniye'deki İngiliz birliklerini esir alıp bağımsız Kürdistan hükümetini ilan edince İngilizlerin tepkisi sert oldu. Haziran ayına gelindiğinde Berzenci Hindistan'a sürgüne gönderilmişti bile. Çünkü A. Wilson'un selefi Sir Percy Cox, Kerkük ve Musul petrolünün önemini fark etmişti ve bölgede bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasının bu zenginlikten vazgeçilmesi anlamına geldiği konusunda merkezi ikna etmişti. Nitekim 1919 sonlarında, Suriye'den Paris Barış Konferansı'na gitmeye çalışan Kürt delegeler, İngiliz ve Fransız yetkililer tarafından çeşitli yöntemler kullanılarak (havalalar bozuk, gemi bozuldu, tamire alındı vs.) oyalandılar, engellendiler.

Ağustos 1921'de, Irak manda yönetimi kuruldu. Faysal, Bağdat'ta krallık tacını giyerken, Milletler Cemiyeti (MC), Kürtlere özerklik verilmesini tavsiye etmişti. Ancak Britanya, Kürtlerin taleplerine ve MC'nin önerilerine hiç olumlu karşılık vermedi. Ancak Araplarla Kürtler arasındaki çatışmaların sertleşmesi üzerine Ekim 1922'de Berzenci'yi Hindistan'dan getirip bazı yetkilerle 'Özerk Kürdistan'ın başına koydular. 1923'te İngiltere ile Irak arasında anlaşma yapılarak özerk Kürdistan yine Irak'a bağlandı. İngiltere 1924 ve 1927'de tekrar başkaldıran Berzenci'ye son darbeyi 1930'da vurdu ve 1941'e kadar Irak'ın güneyine sürgüne gönderdi. Berzenci 1956'da sürgünde öldü. (Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, Sabah Kitapları, 1996, ilgili sayfalar.)

SOVYET RUSYA'NIN TAVRI • 26 Nisan 1920'de BMM adına Lenin'e bir mektup yazan Mustafa Kemal 'Batılı emperyalistlere karşı Sovyet Rusya'dan destek talebinde bulunmuştu. Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 3 Haziran tarihli cevabında 'Türk Ermenistan'ı, Kürdistan, Lazistan, Batum ili, Doğu Trakya ve ahalişi karışık Türk ve Arap olan bütün yerlerin, 'kendi kaderlerini belirlemesi' gerektiği belirtiliyordu. Rusya'nın yardımına muhtaç olan Mustafa Kemal 20 Haziran 1920'de Lenin'e gönderdiği ikinci mektubunda 'bu prensipler bizim de samimi ve ciddi prensiplerimizdir. Garp devletleriyle olan mücadelemizin esas amacı da budur. Koşulları oluştuğunda ve fırsat bulunduğunda bu kurallar uygulanacaktır' demişti. Ancak iki hafta sonra meclisin gizli oturumunda asıl niyetini gösterdi "...Arabistan ve Suriye'nin -hududu milli haricinde müstakil bir devlet olmasını... Erivan Cumhuriyetini tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bapta arzları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lazistan vesaire hakkında değil." (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. I, TBMM Basımevi, 1980, s. 73.) Yani Mustafa Kemal o sırada Fransızların otorite alanına giren Suriye'nin ya da Sovyet Rusya'nın kontrolündeki Ermenistan'ın 'müstakil' olmasına evet diyor ama kendi otorite

alanındaki Kürtlerinkine hayır diyordu. Bu tavır elbette meclisteki Kürt asıllı milletvekilleri tarafından eleştirilmedi.

Ama Kürtler için asıl şansızlık, Mustafa Kemal'in ordularının I. İnönü Savaşı ile Yunan ordularını püskürtmeye başlamasıydı. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Anlaşması ile Kürtlerin kaderi iyice netleşmişti. Şeyh Mahmut Berzenci'nin 'Kürt halkının kendi kaderini Sovyet halkının kaderiyle birleştirmeye hazır olduğunu' bildirerek yardım talebinde bulunduğu iki mektubuna Sovyet Rusya yanıt bile vermedi. 1923 yılında, Ermenistan'la Yukarı Karabağ arasında kalan Laçın, Qelbejer, Kubatlı, Zengilan gibi yörelerde kurulan 'Kızıl Kürdistan' adlı özerk bölge ise ancak 1928'e kadar varlığını sürdürebildi.

SEVR'DE KÜRT-ERMENİ İTTİFAKI NASIL BOZULDU? • Birinci Dünya Savaşı'nın hesabını görmek üzere Ocak 1919'dan Ocak 1920'ye kadar süren Paris Barış Konferansı'nda neler oluyordu? İngiliz ve Fransızların kendi kontrolleri altındaki bölgelerden gidecek Kürt delegelerine çıkardıkları engeller yüzünden Kürtleri konferansta Kürtçe bilmediği bile söylenen Osmanlı Devleti'nin Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa temsil etmişti. Kürt halkı ile organik bir bağı olmayan Şerif Paşa, meslekten gelen becerisi ve hırsı ile muhayyel bir Kürdistan'ın pazarlığını yapmaya başlamıştı. Ne var ki Şerif Paşa'nın Sevr'de Ermeni heyetinin Başkanı Bogos Nubar Paşa'yla imzaladığı muhtıra, Kürt ülkesinin sınırlarını Van Gölü'nün güneyinden geçirdiği ve fazlaca topraksal tavizler içerdiği için Bedirhanlar tarafından; Ermeni 'gavuruyla uzlaştığı' için de Şemdinanlar tarafından reddedilmişti. (Bedirhanlarla Babanların temsil ettiği devrimci gelenek ile Şemdinanlar ve Seyit Abdülkadir'in temsil ettiği muhafazakar gelenek ileriki yıllarda da sürekli çatışacaklardı.)

Sevr'de Kürtler ve Ermenilerin ortak bir devlet kurma yolunda adımlar attığını öğrenen Mustafa Kemal, derhal Doğu'daki bazı Kürt aşiretlerini örgütledi ve Sevr'e protesto telgrafları göndertmeye başladı. 22 Şubat 1920'de Erzincan havalisindeki Baban, Basuranlı, Bodmanlı, Bal, Medarlı, Göçerli, Abbas, Rol, Şadi ve Şişanlı aşiretlerinin reislerinden Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekilen "barış konferansına bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur (...) Ermenilerle iş birliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır (...) Barış Konferansının dikkatine sunuyoruz ki bizi Osmanlı imparatorluğundan ayırmak için varlığımızdan hiçbir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz..." deniyordu. Benzer telgraflar 19 Şubat 1920'de Van'dan, 23 Şubat'ta Tercan ve Hasankale'den de gönderildi.

Telgraflarda kullanılan dil, bu aşiretlerin Mustafa Kemal'in hedefleri konusunda en ufak bir bilgisi olmadığını gösteriyordu. O'nu Padişahın temsilcisi sanıyorlardı ve Ermeni tehlikesi ile korkutuldukları anlaşılıyordu. Osmanlıların masada yalnız bırakılmaması yolunda bir telgrafi da Seyit Abdülkadir çekti. Ama sonuçta telgraflarla yapılan baskı en sonunda etkisini gösterdi ve Şerif Paşa, 5 Mayıs 1920'de Paris Barış Konferansı masasından çekildiğini açıklamak zorunda kaldı. (Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları.)

Paris'te Kürt ve Ermeni ittifakını bozmayı başaran Mustafa Kemal'in 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasındaki şu sözleri, Ermeni tehlikesi henüz bertaraf edilmediği için Türk-Kürt ittifakının hala önemli olduğunun kanıtıydı: "Efendiler bu hudut sırf askeri mülahazalarla çizilmiş bir hudut değildir, hududu millidir... Bu hudut dahilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasırı saire-i İslamiye vardır..." ve "Efendiler... burada maksut olan ve Meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı islamiyedir, samimi bir mecmuadır..." (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I. 1997, s. 30 ve 74-75)

KOÇGİRİ AYAKLANMASI • Resmî tarihe göre, 1919 ile 1921 sonu arasında, Ankara Hükümeti'ne karşı 23 isyan gerçekleştirildi. Bu isyanlardan sadece dördü Kürtlerin oturduğu bölgelerdeydi ve sadece üçüne Kürt aşiretleri katılmıştı. Diğerleri Saltanata ve

Halifeye bağılı Türkler ve Çerkezler tarafından çıkarılmıştı. Kürt isyanlarından en önemlisi Dersim'de (bugünkü Tunceli havalisi) meydana gelen Koçgiri Kürt Ayaklanması oldu.

Dersim'deki Alevi Kürt aşiretleri bölgenin ulaşılmazlığı ile Osmanlı Devleti'ne vergi ve asker vermeyen özerk beyliklerdi. Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Kurucay ve Ovacık coğrafyasındaki 135 köy, Koçgiri konfederasyonunun kontrolündeydi. 1916'da Ruslar yaklaştığında Sivas merkezli bir Kürdistan için görüşmelere başlamışlar, fakat Ruslar bölgede bağımsız bir Ermenistan kurulmasını tercih ettiği için anlaşma sağlanamamıştı. Bu aşiretler daha sonra Kürt Teali Cemiyeti ile işbirliği yaptılar ve Ankara'daki yeni meclise temsilci göndermediler. Şubat 1920'de, özerklik taleplerini yaşama geçirmek üzere harekete geçtiler.

MECLİSE GİREN AĞALAR • Hareketin liderliğini II. Abdülhamid tarafından paşalık rütbesi verilen İbolan reisi Mustafa Paşa'nın oğulları Alişan ve Haydar beyler ile bu beylerin maslahatgüzarı olan Alişer (Alişir) yapıyordu. Hareketin fikri önderi ise Veteriner Hekim Nuri Dersimi'ydı. Ankara önce bölgeye bir Nasihat Heyeti gönderdi ve Diyaş Ağa, Meço Ağa, Ahmet Ramiz, Mustafa Bey, Hasan Hayri gibi Koçgiri liderleri Dersim mebusu olarak meclise katılmaya ikna etti. Aynı günlerde 72 Kürt mebusu üzerlerinde yerel giysileri ile Meclis'e getirilirler ve İtilaf Devletlerine Ankara hükümeti ile beraber olduklarını bildiren bir telgraf çektiler.

Koçgiri liderlerinden Nuri Dersimi, 'Dersim'de özerklik kazanmak üzere oldukları bir dönemde, bu soysuzların indirdiği darbeyi hükümsüz bırakmak için Dersimliler adına mufassal bir rapor tanzim ederek, Kürdistan Teali Cemiyeti vasıtası ile İtilaf devletleri mümasillerine gönderdik. Bu raporda Ankara hükümetinin tazyiki ile çektilen ve mahiyeti yukarıda yazılı telgrafta bahis konusu olan iddiayı red ve tekzip etmekle beraber, bağımsız bir Kürdistan yaratılmasını istedik' diye yakınacaktı. (Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Zel Yayıncılık, 1994. s.125.) Ama, ne İngilizler ne de Fransızlar, yek vücut davranmaktan aciz Kürtler uğruna giderek konumu güçleşen Kemalist hareketi karşısına alacak kadar maceracı değildi.

72 Kürt beyinin ihanetini sindiremeyen Alişir ve adamlarını Ankara'nın gönderdiği birliklere saldırmaya başlayınca, asileri tepelemek için, önce Sivas, Erzincan ve Elazığ'da sıkıyönetim ilan edilir, ardından 14 Mart 1921'de "Zo [Ermeniler] diyenleri temizledik. Lo [Kürtler] diyenlerin köklerini de ben temizleyeceğim" diyen Sakallı Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu bölgeye gönderilir. Nurettin Paşa'nın komutasında Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı Komutanı Giresunlu Topal Osman'ın 47. Müfrezesi de vardır. 17 Haziran 1921'de Alişan ve Haydar Beyler sarıldı. 300 civarında isyancı ölüm dahil çeşitli cezalara çarptırıldılarsa da kaçmayı başaran Nuri Dersimi ve Alişer dışında kalanlar Ankara tarafından affedilecektir, ancak isyan o kadar sert yöntemlerle bastırılmıştır ki, Meclis'te Sakallı Nurettin Paşa'nın aleyhine büyük bir tartışma başlar. Nurettin Paşa'yı cezalandırılmaktan kurtaran ise Mustafa Kemal olacaktır. (Ayrıntılı bilgi için: *Koçgiri halk hareketi: 1919-1921*, Komal,1992.)

Kürtlere özerklik sözü verildi mi?

Yıllardır bazı Kürt çevreleri, Mustafa Kemal'in, Kürtleri Milli Mücadele'ye kazanmak için özerklik vaadinde bulunduğunu ancak daha sonra bundan caydığını iddia ederler. Son olarak insan haklarının gözüpük savunucusu avukat Eren Keskin bu iddiayı

tekrarladığı için yargılanıyor. Üstelik Keskin'i yargılayan mahkemenin atadığı 'bilirkişi heyeti' (ki konuyla ilişkisi olan uzmanlar değil) Mustafa Kemal'in böyle bir vaadi olmadığına dair rapor yazarak, Keskin'i mahkûm etmenin ilk adımını atmış durumdadır. Peki, Kürtler ve Eren Keskin haklı mıdır? Gelin birlikte karar verelim.

AMASYA PROTOKOLÜ • Özerklik vaadine değinen belgelerden bildiğimiz kadarıyla ilki (çünkü henüz gün ışığına çıkmamış pek çok belge var) Sivas Kongresi'nden hemen sonra hazırlanan Amasya Protokolleri (Buluşması, Mülakatı) diye bilinen siyasi metindir. Sıklıkla 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi (Genelgesi, Kararları) ile karıştırılan bu belge, İstanbul ile Milli Mücadele kadrolarının bir uzlaşma girişiminin sonucu olarak 20-23 Ekim 1919 tarihlerinde hazırlanmıştı. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nden hemen sonra Mustafa Kemal, İstanbul hükümetinin Anadolu ile irtibatını kesmek için, Milli Mücadele'yi destekleyen posta-telgraf müdürlerini örgütlemiş, uygulanan haberleşme ambargosu sonunda işbirlikçi Damat Ferit Paşa hükümeti düşürülmüş, Kuva-yı Millicilere sempati ile bakan Ali Rıza Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmişti. İlişkilerin normale dönmesini takiben İstanbul adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve padişahın başyaveri Naci (Eldeniz) Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal, Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduh) paşalar ülke meselelerini, bu arada Kürt meselesini konuşmak için Amasya'da buluşmuşlardı. *Nutuk*'tan (TDK Yayınları, 1965, s.176-181) öğrendiğimize göre burada, üçü kayıt ve imza altına alınmış, ikisi gizli sayıldığı için kayıt altına alınmamış beş protokol hazırladılar. (Gizli protokollerde ne olduğunu hala bilmiyoruz.) Bunlardan Kürt meselesine değinen 22 Ekim 1919 tarihli İkinci Protokol'deki bazı ifadeler, 1960'lı yıllara kadar kamuoyundan özenle saklandı.

IRK HUKUKU • Gözlerden saklanan cümleler, aşağı koyu renkle (sadeleştirerek) gösterdiğimiz cümlelerdi: "Beyannamenin [Sivas Kongresi sonuç bildirisini] birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırının **Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkansızlığı izah edildikten sonra bu sınırın** en asgari bir talep olarak kabul edilmesinin temini lüzumu müştereken kabul edildi. **Bununla birlikte Kürtlerin gelişme serbestliğinin sağlayacak şekilde ırk hukuku ve sosyal haklar bakımından daha iyi duruma getirilmelerine izin verilmesine ve yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder gibi görünerek yapılmakta olunan karıştırmacılığın önüne geçmek için buhususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu** uygun görüldü..."

Protokoldeki bu ifadelerin en önemli yanı Kürtlerin 'ırk hukuku' denilerek, onların farklı bir etnisiteden geldiklerinin Mustafa Kemal ve muhatapları tarafından kabul edilmesidir. Bu sözlerin Milli Mücadele'ye Kürtleri katmak için verildiği açıktır.

Bu sansürü gün ışığına çıkaran tarihçi Faik Reşit Unat Başbakanlık Arşivi'ndeki belgenin aslını 1961 yılında *Tarih Vesikaları Dergisi*'nde (S.18, s. 359-365) yayınladığında Kürtlerin bu tür tartışmalara girecek cesaretleri yoktu, çünkü siyasi açıdan çok zayıftılar. (Bu konuya ileriki bölümlerde değineceğim.) Ondandan sonra da konu unutuldu. Son yıllarda Kürt aydınları ısrarla şu soruyu soruyor: İkinci Protokolün bu bölümleri neden gözlerden kaçırılmak istendi? Cevabı tahmin etmek zor olmasa gerekir.

FRANSIZ ARŞİVLERİNDEKİ BİR BELGE • Kürtlere 'özerklik' sözü verildiğine dair bir diğer iddia Fransız Arşivleri'nde çalışan Hasan Yıldız'a ait. Yıldız'a göre Koçgiri Ayaklanması'nı takip eden günlerde, Van, Mardin, Bitlis, Diyarbakır yöresindeki Kürtler 25 Kasım 1921'de ortak bir bildiri ile TBMM'den özerklik talebinde bulunmuşlardı. Halil Bey başkanlığındaki Kürt heyeti ile görüşmek üzere, Mustafa Kemal o sıralarda Türkiye'de bulunan Libyalı dini lider Şeyh Senusi başkanlığında bir heyeti görevlendirmiş, ancak Kürt heyetinin temsili niteliği olmadığı anlaşılınca, görüşme sonuçlanmamıştı. (Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivi, Kürdistan Dosyası, Cilt 13, s. 12-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Belgelerle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, 1991, s. 220-221.)

İNGİLİZ ARŞİVİNDEKİ BELGELER • İkinci iddia, İngiliz Arşivlerinde çalışan Robert Olson'a ait. Olson'a göre 24 Mart 1922 tarihinde, İstanbul'daki Britanya Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen bir raporun ekinde, 10 Şubat 1922'de, TBMM'de yapılan bir celsede Kürtlere özerklik verecek 18 maddelik bir kanun hakkında ciddi tartışmalar yapılmıştı.

Horace Rumbold'a göre Meclisteki Kürt asıllı üyeler ki sayılarının 70 civarında olduğu sanılır, kanunda vaat edilenleri yeterli görmemişlerdi. Kürt üyelerden 64'ü 'hayır' oyu vereceğini söyleyince, mecliste büyük kargaşa çıkmıştı. Sonunda konu başka oturuma ertelenmişti. Rumbold raporunu, bir daha bu konunun ele alındığını duymadığını belirterek bitiriyordu. Yazının ekinde, 18 maddenin açılımını içeren bir yazı vardı. (The Public Record Office, Foreign Office, 371-778/Eastern E. 3553/96/65, no. 308'den aktaran Robert Olson, Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Öz-Ge Yayınları, 1992.)

Kanun teklifinin maddeleri gerçekten çok radikal unsurlar içeriyordu. Ancak böyle bir kanun teklifinden haberim yoktu. Hemen TBMM'nin gizli ve açık celse zabıtlarına baktım. Her ikisinde de 10 Şubat 1922 tarihli bir oturum yoktu. Çünkü o gün Cuma günüydü, yani tatildi. Tarih yanlışlığı olabilir

diye bir yıl öncesinin ve bir yıl sonrasının Şubat ayı oturumlarını taradım. 1921 yılında 10 Şubat tarihinde oturum vardı ama orada Kürt özerkliği tartışılmamıştı. İşin ilginç yanı bu iddiayı ortaya atan Robert Olson tartışmayı sadece İngiliz Arşivleri'nde bulunduğu mektup ve eki üzerinden yapıyor, buna karşılık meclis zabıtlarına bakıp bakmadığına dair bilgi vermiyordu. Robert Olson'dan alıntı yapan bazı Türk araştırmacılar ise, bu

durumun farkına vardıkları için olsa gerek, 'Türk arşivlerinde hala açıklanmayan pek çok belge var' notu düşmüşlerdi. Gerçekten de henüz gün ışığına çıkmamış pek çok belge olduğunu biliyorum ancak, benim baktığım zabıtlarda 'içtima tarihleri' ve 'içtima sayıları' birbirini izlediği için, çok sağlam kanıtlar bulununcaya kadar Robert Olson'un sözünü ettiği 'özerklik kanunu' meselesini kuşkuyla karşılamak gerektiğini düşünüyorum. Kürt çevrelerinin de benim gibi kuşkucu olmasını tavsiye ediyorum.

EL CEZİRE KOMUTANLIĞINA TALİMAT • 'Özerklik' konusunda TBMM zabıtlarına geçmiş tek olay, 22 Temmuz 1922 tarihinde Meclis'te okunan Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Heyetinin Elcezire (Irak) cephesi kumandanlığına yazılmış 15 Temmuz 1922 tarihli talimatıdır. Oldukça uzun bu talimatın Kürtlere özerklikle ilgili bölümlerinde (sade Türkçe ile) şöyle denmektedir:

"1- Aşamalı olarak, bütün ülkede ve geniş ölçekte doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu bir biçimde yerel yönetimlerin oluşturulması iç siyasetimizin gereğidir. Kürtlerle meskûn mıntikalarda ise, hem iç politikamız ve hem de dış siyasetimiz açısından aşamalı bir yerel yönetim kurulmasını savunmaktayız.

2- Milletlerin kendi kaderlerini bizzat idare etmeleri bütün dünyada kabul edilmiş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar **yerel** yönetime ilişkin örgütlerini tamamlamış ve başkanlarını ve

yetkililerini bu amaç uğruna bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve oyları açık ettikleri zaman kendi kaderlerine zaten sahip olduklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan'daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire kumandanlığına aittir...." Elcezire'nin idaresi ile ilgili üç maddesi daha olan talimatı Mustafa Kemal imzalamış. (TBMM.Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, TBMM Basımevi, 1980, s. 550-551.)

Bu talimatın neden verildiğini soran milletvekillerine önce 'hükümet işidir' denilerek cevap verilmek istenmemiş ancak ısrarlar üzerine Nihad Paşa'nın 35 sayfalık gerekçesi okunmuştur. (Gerekçe ve üzerine tartışmalar için bkz. s. 552-574) Burada özetlememe imkan olmayan bu mektupta anlatılanlar 'özerklik' kararın gerekçesini açıklamaktan uzaktır. Arka planda o sıralar İngilizlere karşı ikinci kez isyan eden Şeyh Mahmut Berzenci'yi kontrol altına almak isteği vardır. Nitekim, Berzenci bu teklife güvenerek, İngilizlere meydan okumakta ölçüyü kaçırmış sonunda uzlaşmazlığının cezasını Hindistan'a sürülerek ödemiştir.

İZMİT BASIN KONFERANSI • Kürtlere 'özerklik' verilmesi ile ilgili şüphesiz en açık belge Mustafa Kemal'in İsmet Paşa ve ekibi Lozan'da ter dökerken, 14 Ocak 1923'de başlayan ve 20 Şubat'a kadar 35 gün süren Batı Anadolu gezisi kapsamında, 16 Ocak akşamı başlayıp 17 Ocak sabahına kadar, İzmit Kasrı'na davet ettiği dönemin ünlü gazetecileriyle yaptığı sohbet toplantısının metinleridir. (Mustafa Kemal'in annesi bu gezi sırasında vefat etmiş, Mustafa Kemal Latife Hanım'la bu gezi sırasında evlenmiştir.)

Vakit'ten Ahmet Emin (Yalman), Tevhid-i Efkar'dan Velit Ebuuzziya, İleri'den Suphi Nuri (İleri), Tanin'den İsmail Müştak (Mayakon), Akşam'dan Falih Rıfkı (Atay), İkdam'dan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İzmit İleri'den Kılıçzade İsmail Hakkı ve Kızılay Derneği Başkanı Dr. Adnan (Adivar) ile Halide Edip'in (Adivar) özel olarak çağrıldığı bu toplantı TBMM'nin yeminli dört katibi tarafından zabıt altına alınmış ancak konuşmaların yayınlanmaması kararlaştırılmıştı. Yine de 20 Ocak 1923'te 'Mustafa Kemal'in kontrol ve tasvibinden geçtiği anlaşılacak bir haber-bildiri yayınlandı. Sohbetle alkollü içkilerden Hilafet makamına, azınlıklardan kadın mebuslara kadar 60'ı aşkın konu ele alındığı halde, *Nutuk*'ta sadece Hilafet'le ilgili bölümleri yer aldı, Kürtlerle, Batı Trakya'yla ve Rusya Türkleriyle ilgili bazı cümleleri neredeyse başından itibaren sansürlendi. Belgenin aslını ise kasalarda saklandı, araştırmacılara açılmadı. Kürtlerle ilgili olarak, aşağıdaki cümleleri okumak için tam 64 yıl bekledik:

"Ahmed Emin Bey - Kürt sorununa temas buyurmuştunuz. Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak temas buyurursanız çok iyi olur.

Mustafa Kemal - Kürt sorunu bizim yani Türklerin çıkarına olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırimız içinde var olan Kürt unsurlar o şekilde yerleşmişlerdir ki pek az yerlerde yoğunudur. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurunun içine gire gire öyle bir sınır doğmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek türlü türlü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözelimi, Erzurum'a kadar giden Erzincan'a, Sivas'a kadar giden Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. **Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikle oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir.** Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmişlerdir. Yani onlar bilirlere ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz."

Tahmin edileceği gibi sansürün nedeni, koyu renklerle gösterdiğimiz cümleleriydi. Ancak, sansürü yapanların hatırlamadıkları şey, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun şuralar

yoluyla yerel yönetimlere özerklik veren maddeleri 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan çıkarılmış olduğuydu. Yani Mustafa Kemal vaadini tutmamak için, gerekli önlemleri almıştı. Ama bizim sansürcüler, her ihtimale karşı bu satırları gizli tutmayı tercih etmişlerdi. Şimdi neredeyse tüm Cumhuriyet tarihi boyunca özenle uygulanan sansürün ilginç hikâyesine bakalım.

64 YILDIR KİLİTLİ KASALARDA • Aslında toplantının tam metni, Mustafa Kemal'in iznini aldığını söyleyen Siirt milletvekili Mahmut Soydan tarafından, Milliyet Gazetesi'nde (bugünkü Milliyet değil) 26 Kasım 1929'dan 7 Şubat 1930'a kadar süren 75 bölümlük 'Gazi ve İnkılap' dizisinde yayınlanmıştı. Eski devlet bakanlarından Kocaeli milletvekili İsmail Arar da bunlardan yararlanarak 1969'da, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (Burçak Yayınevi) adlı bir kitap yayınlamıştı. Arar, kitabının önsözünde "[Bu önemli belge] öyle unutuldu ki Türk Devrim Tarihi Enstitüsü tarafından yayınlanan *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ve Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* adlı kitaba bile alınmadı" diyordu. Ancak o zaman bilmiyorduk ama meğerse Arar da Kürtlerle ilgili bölümü kitabına almamıştı.

İzmit Basın Konferansı'nın metinlerini bir kez de 1982'de Türk Tarih Kurumu (TTK) bastı. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* adıyla yayımlanan kitabı, Afet İnan'ın kızı Arı İnan yayıma hazırlamıştı. İnan, 'Anıtkabir Arşivi'nden aldığını söylediği asıllar üzerinden hazırladığı kitabın önsözünde, bu kitabın İsmail Arar'ınki gibi olmadığını, yani 'noksansız, tam olduğunu' özenle vurgulamıştı. Ama daha sonra anlayacağımız üzere bu bilgi de doğru değildi. Arı İnan'ın sansürünü, *İkibine Doğru* dergisi 9-15 Ağustos 1987 tarihli sayısında 'Gizlenen Belge' başlığıyla ifşa etmişti. Dergi, bu haber yüzünden toplatılmış ancak, 6 Kasım 1988'de DGM'de beraat edince, Anıtkabir Arşivi'ni kaynak gösterip Konferans metinlerini yayımlamıştı. Derginin muhabirleri bu sansürün nedeni Arı İnan'a sorduklarında 'henüz bu meseleler halledilmemişken zamanı değil' cevabını almışlardı. Aynı soruyu, o sırada TTK Başkanı olan Yücel Tanay'a (Tanay kitap basılırken görevde değildi) sorduklarında aldıkları cevap da benzer nitelikteydi: 'Türkiye'ye karşı olanlara bu dokümanları vermek istemedim çünkü ayrılıkçılığa neden olurdu!'

Noksansız metin, 1993 yılında Doğu Perinçek'in Kaynak Yayınları tarafından *Mustafa Kemal Atatürk, Eskişehir-İzmit Konuşmaları, 1923* adlı kitapta (s. 105) yayımlanabildi. Yukarıdaki paragrafı da ancak o zaman okuyabildik. Ancak günümüzde, Kürt çevreleri de kendilerine göre bir sansür uygulayarak Mustafa Kemal'in konuya girişte söylediği "Kürt meselesi, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da katiyen mevzubahis olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi, bizim milli hudutlarımız dâhilinde Kürt unsurlar öyle yayılmışlardır ki, pek sınırlı yerlerde yoğunurlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir hudut ortaya çıkmıştır ki, Kürtlük namına bir hudut çizmek istesek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir" cümlelerini yazılarında kullanmıyorlar.

Başa dönersek, 1923 Ocağında ima edilen bu özerkliğin anlamı nedir? Mustafa Kemal Kürtlere bu vaadi, Lozan'da Musul'un İngilizlerden kopartılamayacağını anlaşıldığı, dolayısıyla Meclis'teki Kürt milletvekillerinin kıyameti koparması ihtimalinin olduğu günlerde yapılmıştır. Özerklik vaadiyle, Kürt muhalefetinin yumuşatılması hedeflenmiş olmalıdır. Peki amaç hasıl olmuş mudur? Pek sayılmaz, ama onun da çaresi bulunmuştur. Hikâyesi aşağıda...

LOZAN'DA KÜRDİSTAN MESELESİ • 21 Kasım 1922 tarihinde, İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan barış görüşmelerin en önemli konularından biri Musul'du. Türkiye'yi, İsmet (İnönü), Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka) başkanlığındaki 27 kişilik heyet temsil ediyordu. Peki Kürtleri bu kadar yakından ilgilendiren bir konuyu tartışan heyette 'Kürt' kadrosundan temsilci var mıydı? Görünüşte vardı. Bu kişi Mustafa Kemal tarafından atanan Diyarbakır Milletvekili Zülfü (Tigrel) Bey'di. Zülfü Bey Kürt TBMM'nin, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden devraldığı İttihatçı mebuslardandı. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra arkadaşı Diyarbakır Mebusu Piringcizade Fevzi Bey'le birlikte

Ermeni kırımını suçlusunu olarak 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından Mısır'daki Seydibeşir kampına götürülmüş, sürgünden döndükten sonra doğrudan Ankara'ya gelerek TBMM'ye Diyarbakır Milletvekili olarak katılmıştı. Yani, Zülfü Bey Kürt asıllıydı ama Kürt toplumunu temsil eden biri değildi. (İsmail Göldaş, *Lozan, Biz Türkler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, 2000, s. 36-37.)

ET İLE TIRNAK GİBİ • Musul sorununu ele alan alt komisyonlarda, Türk temsilcisi İsmet Bey ile Britanya temsilcisi Lord Curzon günler, aylar boyu birbirine taban tabana zıt görüşleri dile getirmişlerdi. Aslında her iki taraf da Musul'da en büyük grubun Kürtler olduğunu kabul ediyordu ama, Türk delegelerinin temel tezi "Musul Vilayeti'nde çoğunluk Türk (147 bin) ve Kürt'tür (264 bin). Türklerle Kürtler de etle tırnak gibi ayrılmaz unsurlardır" şeklinde iken, İngilizlere göre 425 bin kişilik Kürt topluluğu Musul'da çoğunluğu oluşturmakla birlikte, aynı zamanda 185 bin Arap yaşıyordu ve Musul tarihi olarak bir Arap şehriydi ve Türklerle Kürtler de 'et ile tırnak' değildi!

12 Aralık 1922 tarihli oturumda, İsmet İnönü "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir. Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir. Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar. Kürt halkı ve meşru temsilcileri, Musul Vilayeti'nde oturan kardeşlerinin anayurttan ayrılmasına razı değillerdir" dediğinde, Lord Curzon 'umarım öyledir' diye cevap vermişti. Curzon, Kürtlerin Türklerden çok farklı bir halk olduğunu, Musul'da yaşayan hiçbir etnik grubun Türklerle birlikte yaşamak istemediğini düşünüyordu. Bunun kanıtı olarak da Britanya makamlarına yapılan bir dizi şikayeti ve TBMM'de Musul bölgesinden hiç milletvekili bulunmamasını gösteriyordu. Curzon "Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halkoyu ile seçilmiş tek milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında bir takımının dil bilmedikleri için Meclis'in çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir" demişti.

Curzon haklıydı ama Ankara'da manevra çoktu. O zamana dek, Kürtleri Milli Mücadele'ye katılmaya razı etmek için hem özerklik hem de özerk bölgenin kalbi olacağı belli olan Musul'u kurtarma hedefinin canlı tutulması gerekmişti. Ama Mustafa Kemal'in kafasındaki modernleşme projelerine hız vermek için, bir an önce Lozan'ın imzalanmasına ihtiyacı vardı. 6 Mart 1923 tarihinde yapılan ateşli gizli celse görüşmelerde 63 Kürt asıllı milletvekili Musulsuz bir Lozan'a karşı çıkacaklarını belirtince (*TBMM GCZ. s. 181-183*) bir oldu bittiyle seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nı Mustafa Kemal'in elleriyle seçtiği yeni milletvekilleri imzalamıştı. (18 Kasım 2007 tarihli *Taraf'ta*, 'Hayali Cihan Değer: Musul'u Almak' başlıklı yazımda daha ayrıntılı bilgi bulunabilir.) Bu tarihten sonra 'özerklik' lafı son kez Ağustos 1924'te, Musul'un ebediyen terk edilmesinin arifesinde ağza alındı, buna da yeri gelince değineceğim.

Devletin isyanları önleme reçetesi

'İkinci Adam' İsmet İnönü şöyle demişti: "Kürtler Ermeni tehlikesini biliyorlardı. Milli Mücadele'nin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansız olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Biz Lozan'da milli davamızı 'Biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sait İsyanı Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan bir sapmadır." ("Anılar", *Ulus*, 31 Mart 1969.)

Anlaşılan İnönü, Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı tarafından 1972 yılında yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938) adlı eserdeki saptamaları pek ciddiye almıyordu. Çünkü bu kitaba bakılırsa söz konusu dönemde, Türkiye'de 17'si doğuda yaşanan 18 ayaklanma yaşanmıştı. Genelkurmay'ın bu olayları nitelerken kullandığı 'harekat', 'tedip' (terbiye etme) ve 'tenkil' (cezalandırma) gibi terimlere bakılırsa, bunların bir kısmı 'isyan' ya da 'ayaklanma' değildi ama, hakikaten de, İnönü'nün sözü ettiği 'isyan', Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasına işaret ediyordu.

ŞEYH SAİD İSYANI • 13 Şubat 1925'de varlıklı ve eğitimli Nakşibendi (Zaza) Şeyhi Said'in, Bingöl'ün (o zamanki adıyla Çapakçur'un) Ergani ilçesinin Eğil bucağına bağlı Piran köyündeki evine sığınan bir grup asker kaçağını almak üzere gelen jandarma birliğine ateş açılmasıyla başlayan isyan, gerek isyancıların halktan bekledikleri desteği alamaması, gerekse devletin 20 bin kişilik orduyla, isyancıların üzerine gitmesi sayesinde iki ay gibi kısa sürede bastırılmıştı. Şeyh Said ve yanındakiler, 14 nisanda, Ankara'nın isyanın planlayıcısı Azadi örgütündeki casusu olan Cibranlı Binbaşı Kasım Bey tarafından yakalanarak hükümete teslim edilmiş, Azadi (Özgürlük) örgütü liderleri Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve üç akrabası 14 Nisan 1925'te Bitlis'te kurşuna dizilirken, Şeyh Said ve 47 adamı, 29 Haziran 1925'te, Diyarbakır'da halkın da katılımı ile idam edilmişti. (Yusuf Ziya Bey 1924 Ekim ayında Beytüşşebap Ayaklanması ile ilgisi bulunduğu gerekçesi ile tutuklanmıştı.)

ÇARESİ SÜRGÜN • Türk Hükümeti, Musul sorunun Milletler Cemiyeti gündeminde olduğu bir sırada çıkan ayaklanma, Musul'u almak için 'Türk-Kürt etle tırnak gibidir' tezine zarar vereceği için, ayaklanmayı dışarı karşı olduğundan küçük, içeri karşı olduğundan büyük gösterecekti.

Hükümetin olayı iç muhalefeti bastırmak için kullandığı açıktı. Çünkü 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, ardından 1920 tarihli Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılarak dini esaslı cemiyet kurmak ve dini siyasete alet etmek vatana ihanet kapsamına alınmıştı. 'Pasif' bulunan Ali Fethi (Okyar) Bey hükümeti düşürülmüş ve yerine 'şahin' İsmet Paşa hükümeti kurulmuştu. 4 Mart 1925'te, ülkedeki tüm özgürlükleri rafa kaldırmaya olanak veren Takrir-i Sükun Kanunu çıkarıldıktan sonra isyancıları yargılayacak Şark İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş İstanbul ve Anadolu'daki İslamcı, muhafazakâr ve solcu gazeteler de kapatıldıktan sonra 20 bin askerin katıldığı 'tenkil' hareketi başlamıştı. 'Tenkil' hareketi sırasında 15-20 bin isyancı öldürülmüş, yüzlerce köy yakılmıştı. İsyan bölgesindeki İstiklal Mahkemelerinin görev yaptığı Mart 1927'ye kadar 5.110 kişi yargılanmış, 420 idam, 1911 hapis cezası verilmişti. 17 Kasım 1924'te Mustafa Kemal'in muhaliflerinin kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isyanla ilişkilendirilerek 3 Haziran 1925'te kapatılmıştı. (Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 134-155 ve Ergun Aybars, İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 125.)

AĞRI'NIN TEDAVİSİ ZİLÂN DERESİ • İsyanın ardından ilan edilen 1925 Şark Islahat Planı uyarınca Cemilpaşazadeler, Bedirhaniler gibi bölgenin aristokratları, Saidi Nursi gibi dinsel liderleri sürgüne gönderildi. 1927'de 'Bazı Şahısların Şark Mintikalarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun'la sürgünün çapı daha da genişletildi. Aynı yıl, eski Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyeleri, Şeyh Sait'in, Bedirhan Bey ve Cemil Paşa'nın çocukları, Ermeni Taşnak Komitesi'nin üyeleri, birbiriyle didişen aşiret reisleri gibi karışık bir grup, Lübnan'da Xoybun (Bağımsızlık) adlı bir örgüt kurdular. Böylece şehirli ve kırsal kökenli grupların veya bir zamanlar fail ve mağdur olarak karşı karşıya gelen Kürtlerin ve Ermenilerin zoraki evliliği ortaya çıktı. Xoybun (Hoybun) 1926-1930 arasında Yezidi, Sünni ve Alevi Kürt aşiretlerinden oluşan Celali Konfederasyonu'nun Ağrı Dağı'na sığınmasıyla başlayan olaylara damgasını vuracaktı. Çeşitli dönemlerde İran, Irak ve Suriye'ye kaçmış olan Kürt aydınları, aristokratları, aşiret beyleri Ağrı'ya gelmişler, bunlara İran'daki Şikan aşireti de katılmış, eski bir Osmanlı askeri olan İhsan Nuri'nin yönetiminde dağda 'Ağrı Cumhuriyeti' diye bir yönetim kurup, Milletler Cemiyeti'ne bile başvurmuşlardı. Cumhuriyetin yeşil, sarı kırmızı bantların üstünde Ağrı Dağı motifli bir bayrağı bile vardı. (Naci Kutlay, "Cumhuriyet ve Kürtler", Toplumsal Tarih, S. 160, Nisan 2007, s. 27-28)

Hükümet, isyancıları vazgeçirmek için 1928 yılında bir af çıkardı. İlginçtir, Erzurum Kongresi'ni düzenleyen VMHC'nin kurucularından Kürt kökenli Süleyman Nazif affa karşı çıktığı gibi "vaaz ve nasihat veya re'fet ve şefkat zamanı çoktan geçti, eline silah almış olan her asinin eli başıyla birlikte kesilmelidir" demişti. (Mehmet Bayrak, Kürdoloji

Belgeleri II, Öz-Ge Yayınları, 2004, s. 291-292.) Bir süre sonra Nazif'in yöntemleri uygulandı, çünkü isyancılar dağdan inmişler ama İran'da yeniden örgütlenmeye başlamışlardı.

Alınan tedbirler hakkında bir fikir vermesi için 16 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinden okuyalım: "Ağrı Dağı tepelerinde kovuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türkün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkiyaya iltica eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan hareketinde imha edilenlerin sayısı 15 bin kadardır. Zilan Deresi ağzına kadar ceset dolmuştur (.) Bu hafta içinde Ağrı Dağı tenkil hareketine başlanacaktır. Kumandan Salih Paşa bizzat Ağrı'da tarama hareketine başlayacaktır. Bundan kurtulma imkanı tasavvur edilemez."

Zilan Deresi cesetlerle dolunca İsmet Paşa noktayı koydu: "Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur" (Milliyet, 31 Ağustos 1930) Ödemiş'te bir konuşma yapan Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ise lafı gevelemeyecekti: "Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler!" (Milliyet, 19 Eylül 1930)

1933'te, Cumhuriyet'in 10. Yılı şerefine çıkarılan genel aftan, 1923'te Lozan Barış Antlaşması kapsamında yurt dışına sürülen 150'likler affedilip Türkiye'ye dönmelerine izin verilirken, sürgündeki Kürtlere bu hak tanınmamıştı. (Bayrak, s. 294)

DERSİM'İN TERBİYESİ ZOR • Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Şubat 1926'da hükümete sunduğu raporda, "Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıban başıdır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selameti için mutlaka lazımdır" demişti. 1931'de Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali (Öngören) yöntemi açıkladı: "A. Bütün Dersim'in hariçle münasebetini kat ederek (keserek) bu yüzden taarruzlarına ve ticaretlerine mani olmak, aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar etmek (zorlamak) ve şu suretle Dersim'i fenalardan tahliye. B. Her tarafı esaslı surette kapadıktan sonra ihata çenberini tedricen darlaştırmak ve fenalıklardan dolayı yakalananları derhal Dersimden çıkarak Garba atmak ve serpiştirmek."

Erkanı Harbiye Reisi'ne verilen raporda ise açık konuşulmuştu: "Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Müsellah kuvvenin (silahlı kuvvetlerin) müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve islahın esasını teşkil eder. Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır." (Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları, 1998, s. 174 ve 184.)

Geçmiş tecrübelerle bakarak devletin bu tavsiyeleri dinleyip dinlemediğini tahmin etmek zor değil ancak bu konuya, önümüzdeki haftalarda, 3 Ağustos 2008 tarihli 'Kürtleri imha etmek fikri kime aitti?' başlıklı yazımı tezkip eden Sayın Nilüfer Bayar Gürsoy'un mektubuna cevap verirken değineceğim.

Şeyh Said İsyanı'nın mahiyeti neydi?

13 Şubat 1925'te jandarma kıskırtması ile patlak veren isyana adını veren varlıklı ve eğitilmiş Nakşibendi Zaza Şeyhi Said Hilafetin kaldırılmasına tepki gösteriyor, II. Abdülhamid'in en büyük oğlu olan ve o sıralar Beyrut'ta yaşayan Mehmed Selim Efendi'yi başa geçirerek Saltanat ve Hilafet'i yeniden kurmak istediğini söylüyordu. Ancak isyanın arkasındaki Azadi örgütü Abdülhamid'in Hamidiye Alayları'nda görev yapmış milliyetçi subayların kurduğu seküler bir örgüttü. Öte yandan, olaya 'irticai' damgasının hükümetin

işi olduğu Bakanlar Kurulunun 3 Mayıs 1341/1925 tarihli kararnamesindeki şu ifadeler gösteriyor:

"Yüce Genel Kurmay Başkanlığından gelen 30 Nisan 1341 tarih ve 1835/2270 numaralı tezkerede, son isyan ve irticâ olayının basınımızda ve özellikle İstanbul basınının büyük bir kısmında genel bir Kürt ayaklanması şeklinde gösterilmesi, iç ve dış düşmanlarca propaganda zemini ittihaz edilmekte olduğundan ve esasen sınırlı bir sahada çeşitli emeller ve işgalât (aldatmalar) neticesi oluşan olayın büyütülmesi uygun olmadığından, isyanın ayrımcılıktan ziyade irticâî cehalet ve aldatma neticesi zemininde yayın yapılması için gereğinin yerine getirilmesi teklif olunmuştur...irticâî görünümü olduğu tespit ve malum olan hadisenin, basında Kürt meselesi şeklinde inhisar ettirilmesi gerçeğe mutabık olmadığı kadar siyaseten de sakıncalı olduğundan, keyfiyetin bu açıdan yayınlanması için Dışişleri Bakanlığına tevdiî münasib görülmüştür."

YABANCI PARMAĞI VAR MIYDI? • Resmi tarihin daha sonraki yıllarda olaya kattığı ikinci 'sos', bu 'irticai' kalkışmanın iç dinamiklerle değil dış 'mihraklarla' ilişkisi olduğudur. Peki bu doğru mudur? Önce, İsmet İnönü'yü dinleyelim: "Şeyh Said İsyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunmamıştır. Fakat, bundan şüphe edilmiş ve gerekli tahkikat yapılmıştır. Çünkü, İngilizlerin Musul Hareketi esnasında ve daha sonra Nesturi ayaklanmasında olduğu gibi, hudutlarda ve dışarıda propagandayla, münasebetlerle Şeyh Sait İsyanı'nın patlamasına zahiren yardımcı oldukları intibai mevcuttu." (İnönü, Hatıralar, Cilt I, I, s. 202)

Gerçekten de, Azadi örgütü, Ermenilerden İngilizlere, Ruslardan Fransızlara kadar herkesten yardım almaya çalışmıştır. Dönemin tanıklarından Hesên Hişyar Serdî'nin anılarında dış destek arayışı ile ilgili çabalardan şöyle anlatılır:

"... bazı üyeler, 'Suriye üzerinde Fransa ile ilişkiler kurmak gerektiğini,' önerdi. Bazıları ise, 'Biz Irak üzerinden İngilizlerle ilişki kuralım,' dedi. İçlerinden iki üye de, 'Sovyetler bize komşu ülkedir, onunla ilişkiye geçelim,' görüşünü ileri sürdü. Bu öneriyi ezici bir çoğunluk, 'Sovyetler dinsiz bir ülkedir. Bizim onlardan hiçbir beklentimiz olamaz,' diye bağırarak tepki ile karşıladı. Toplantıda Şeyh Sait bağdaş kurup oturmuş vaziyette sessizce dinliyordu. Tepkiler karşısında sessizliğini bozarak, 'Kimisi Fransa kimisi İngiltere dedi, hiç kimse de kızmadı. Ne zaman ki Rusya'nın bahsi geçti çoğunluk yerinden tepki ile sıçradı. Biz siyasi bir dost ve bizi destekleyecek birini arıyoruz. Sizin devletlerin dini ile ne alakanız olacak ki?' (Hesên Hişyar Serdî, Görüş ve Anıları, Med Yayınları, İstanbul 1994, s. 194.)

EMNİYETİN TUZAĞI MI? • Metin Toker Şeyh Said ve İsyanı adlı kitabında İstanbul Emniyeti'nin, Nizamettin Bey adlı bir zabıta görevlisine İngiltere Hariciye Nezareti" görevlisi Mr. Templeton süsü vererek, 1924'ten 1925 Mart ayına kadar Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in yakını Palulu 'Kör' Said'le defalarca görüştükleri, ancak Seyit Abdülkadir Bey'in, Mr. Templeton'un getirdiği 80 bin liralık şahsi çeki kabul etmediği, ayrıca önceden kararlaştırılan anlaşma metnini imzalamadığını anlatır. (s. 131)

İngiliz arşivlerine dayanarak doktora çalışması yapan İhsan Şerif Kaymaz'a göre ise İngiliz rolüne ilişkin somut kanıt yoktur ancak Britanya Hükümeti'nin parmağı yoksa bile, Britanya'nın bölgedeki istihbarat görevlisi Dobbs'un işin içinde olması muhtemeldir. Çünkü Dobbs, isyan günlerinde alışılmadık bir suskunluk içerisindeydi. Kaymaz haklı olarak, her zaman belgelerin değil, bazen suskunlukların da açıklayıcı olabileceğini düşünmektedir. (İ. Şerif Kaymaz, Musul Sorunu, Otopsi Yayınları, 2003, s. 468-495)

Peki, isyan Musul sorununda kendisine yaramış olsa da, büyük bir Müslüman nüfusa sahip Britanya İmparatorluğu'nun Halifeliği geri getirmek isteyen bir 'mürteci'ye destek vermesi mantıklı mıdır? Musul petrolünü kontrolüne almak isteyen Britanya'nın Sovyet yayımlarına karşı tampon olarak güçlü bir Türkiye'den yana olması gerekmez miydi soruları ortadadır. Dolayısıyla isyancıların İngiliz desteğini aramış olması, İngilizlerin

destek verdiğinin kanıtı olamaz diyenler de haklıdır.

ULUSAL MI? • Peki, isyanın gerçek mahiyeti neydi? O yıllarda ne üretim biçimi ve ilişkileri ne de bunların üzerinde yükselen üst yapı kurumları 'ulusal' nitelikte bir ayaklanmaya müsait değildi. Ancak ayaklanmayı planlayanlar 'ulusal' uyanış içinde olan kimselerdi. Buna karşılık halkı harekete geçiren söylemler dinseldi. Yine de ayaklanmaya katılım sınırlı kaldı çünkü, Zaza olmayan Kürtler, Zaza olup Alevi mezhebine dahil olanlar, Sünni olup Nakşibendi olmayanlar ayaklanmayı desteklememişti. Yani, ortada 'ulusal' bir bilinç yoktu. Şeyh Said İsyanı davasını gören Şark İstiklal Mahkemesi reisi Mazhar Müfit Bey ise şöyle demişti: "Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi âlet, kiminiz ecnebi kıskırtması ve siyasî hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz." (B. Cemal, Şeyh Said İsyanı, s. 113'ten aktaran Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 137.)

RIZA NUR İLE ZİYA GÖKALP NE KONUŞTU • 1921 Mayıs'ının son günleriydi. Samsun'dan yola çıkan yaylı bir arabada, iki önemli adam, Ankara'ya doğru ilerliyordu. Birisi, Rıza Nur'du, diğeri ise Malta'daki bir buçuk yıllık sürgün hayatından henüz yeni dönmüş olan Ziya Gökalp. Rıza Nur, yıllar sonra, yol arkadaşının vasıflarını överken suskunluğundan şöyle yakınacaktı: 'Ziya, İttihatçılar'ın içinde yegane bir düşünür kafa ve âlim adamdı. Memleket ondan istifade etmeli. Vakıa on yıl muhasım (karşıt) saflarda bulunduk. Ama vatan işi başka. Kıymetli adamları iş başına koymalı. Yalnız pek az konuşuyor. Siz sormazsanız, hep somurtuyor. Laf ağzından damla damla çıkıyor. Yaylılarla beraber Ankara'ya gidiyoruz.'

İLMİ TETKİKLER • Gökalp'in sözünü ettiği konulardan biri, yeni Türkiye'nin sosyolojik yapısıydı. Gökalp, savaş sonrasında Kürtler hakkında nasıl bir politika izlenmesi gerektiği sorusunu şimdiden araştırmak gerektiğini düşünüyordu. Rıza Nur'a bu amaçla bir "İlmi Araştırma Enstitüsü" kurmak gerektiğinden söz etti. Az ama öz konuşuyordu. Ankara'ya varmalarından bir süre sonra, Rıza Nur, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili (yani Sağlık Bakanı) oldu. Ziya Gökalp'e ise, Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) içinde alt düzey bir görev verildi. Bu görevde fazla kalmayarak, sonbaharda memleketi olan Diyarbakır'a gitti. Kısa bir süre sonra Rıza Nur, "memleket ondan istifade etmeli" düşüncesiyle, Gökalp'e bir mektup yazdı ve doğudaki Kürt aşiretleri hakkında bir araştırma yapmasını rica etti. Rıza Nur, sonradan bunu şöyle anlatacaktı: "Sıhhiye vekili iken, isyanın da o vakit bu vekaletе ait olmasından istifade ederek, Ziya Gökalp'e Kürtler'i tetkik ettirdim. Maksadım, bu gibi malumatı toplayıp vaziyeti ilmi, iktisadi bir surette öğrendikten sonra, Kürtlere Türk olduklarını anlatmak için teşkilat yapıp faaliyete geçecektim. Bugün Kürt denilen bu adamların çoğunun Türk olduğunu bilirim. Yalnız onlara bunu bildirmek, öğretmek lazımdı."

Gökalp "Kürt Aşiretleri Hakkında Tetkikler" başlıklı araştırmasını yaptı ve Ankara Hükümeti'ne sundu. Bir sosyolog olarak konunun öneminin bilincinde olan Gökalp, 1924'teki erken ölümüne dek çeşitli dergilerde Kürtler'i ele alan, Türklerle Kürtlerin kaynaşmışlığını ve ayrılmazlığını anlatan önemli makaleler kaleme aldı.

MODERNLEŞME FARKI • Gökalp, Türklerle Kürtler arasındaki temel farkı şöyle tarif ediyordu: "Türkler şehir medeniyetine daha istidatlı olduklarından şehirler Türklük merkezi halini almakla beraber, oralara gelen Kürtleri de Türkleştirmektedir. Köylerde ve çadırlarda yaşayan Türkmenler ise, sahra medeniyetinde daha kuvvetli bulunan Kürtlüğe temessül etmektedirler."

Bu durumda, Kürtleri hem Türklerle kaynaştırmak hem de modernleştirmek için yapılması gereken, onları göçebe ve dağlık yaşamdan yerleşik şehir yaşamına geçirmektir. Bu nedenle Gökalp, raporunda dağlık bölgelerde yaşayan Kürtlerin ovalara indirilmesini ve orada arazi sahibi kılınmalarını savunmuştu. Ancak bunlar yapılırken Kürtler ve Türkler arasında kardeşlik korunmalı, bunun için de ortak inançlar, değerler ve tarihsel birliktelik

vurgulanmalıydı.

OKUNMAYAN RAPORLAR • Gökalp'in çalışması, dört kopya olarak çoğaltıldı. Birisi doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi. Paşa raporu çok takdir etti. Hükümet, Gökalp'ten, araştırmayı genişletmesini istedi. Ancak hastaydı ve kendisine yardım edecek kimse de yoktu. Bu nedenle çalışma barış zamanına ertelendi. Fakat barıştan sonra da fazla yaşayamadı. Kürt konusundaki araştırmalarına devam edemedi, çok istediği "Türkiye içtimaiyatı" incelemelerini yapamadı, yoksulluk içinde vefat etti.

İleriki yıllarda, Ziya Gökalp'in değil Rıza Nur'un çizgisi egemen oldu. Zaten, Şevket Süreyya Aydemir'e göre Mustafa Kemal de, genel olarak, Ziya Gökalp'e "fazla bir meyil göstermemişti!" (Mustafa Akyol, Kürt sorunun yeniden düşünmek: Yanlış giden neydi? Bundan sonra nereye?, Doğan Kitap, 2006'dan kısaltılarak aktarılmıştır.)

Ziya Gökalp'in raporunu, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in İçişleri Bakanlığı'na raporu (1926), Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı'nın raporu (1926), Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören'in raporu (1931), Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporu (1931), Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay'ın raporu (1931), İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın raporu (1931), Başbakan İsmet İnönü'nün raporu (1935), Umumi müfettiş Abidin Özmen'in 'Şark Meselesi' raporu (1936), İktisat Vekili Celal Bayar'ın 'Şark Raporu' (1936), eski Vali ve Mülkiye Müfettişi Ahmet Hasip Koylan'ın raporu (1939 ?), Maliye müfettişi Burhan Ulutan'ın raporu (1947), 27 Mayısçıların raporu (1961) izledi.

Parti çok ama zihniyet tek

Talepleri ister kültürel olsun, ister siyasi, ister idari olsun ister dinsel olsun, devletten tek tip tepki gören, bu tepki de baskı, zulüm, yıldırma, silah, bomba, hatta zehirli gaz gibi sert yöntemler olan Kürtler, 1946'da 'Çok Partili' yaşama geçildiğinde sindirilmiş durumdaydılar. 14 Mayıs 1950'de yapılan tarihî seçimlerde bazı Kürt toplum liderleri Demokrat Parti (DP) listelerinden aday olurken, Kürtlerin büyük bir bölümü oylarını ilk kez CHP'ye değil, DP'ye verdiler. Bunun altında yatan en önemli neden CHP'nin 1945'te uygulamaya çalıştığı ancak başarısız olduğu Toprak Reformu idi. Ancak CHP ile Kürt feodalleri arasındaki ittifak 1957'ye kadar sürdü.

DİCLE ÖĞRENCİ YURDU • Türkiye'nin modernleşmesiyle uyumlu olarak Kürt eşrafının da giderek burjuvalaşması sürecinde, bu ailelerin çocukları eğitim için İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere gelmeye başladılar. Bu gençler için Doğu ve Güneydoğu illerinin özel idare ve belediyelerinin yardımlarıyla kurulan Dicle Talebe Yurdu, 'Kürtlük bilinci'nin yeniden tanımlanmasında önemli rol oynadı. 15 günde bir çıkan Dicle Kaynağı adlı yayında 'Doğu Sorunu' terimi kullanıp, jandarma ve vergi toplayan tahsildarlardan şikâyet ediliyor, baskılar ve yasa dışı uygulamalara karşı çıkılıyordu ama eski isyankârlık yoktu.

Nitekim dergi uzun süre yaşayamadı. Buna karşılık Suriye, Lübnan ve Irak Kürtleri arasında solcu ve Kürt milliyetçisi şairlerin şiirleri ki bunların başında Cigerxwin geliyordu, sınırları aşıp Türkiye Kürtlerinden aydın ve din hocaları arasında elden ele dolaşıyordu. Kürt tarihi, uygarlığı ve edebiyatı dünyaya, komşu halklara ve Kürtlerin daha çok kentli kitlelerine ulaştırıldı. Özetle 'etnik kimlik bilinci' artık bir avuç Kürt milliyetçisinin özel alanı olmaktan çıkmıştı.

BARZANİ'NİN DÖNÜŞÜ • Bu dönemde yaşanan ve Kürt milliyetçiliğini radikalleştiren iki önemli olayı, 13 Temmuz 2007 tarihli 'Kimil olayından 49'lar davasına' başlıklı yazımda uzunca anlatmıştım ancak okumayanlar için kısaca özetlemek istiyorum. 14 Temmuz 1958'de Irak Kralı Faysal, General Abdülkerim Kasım tarafından kanlı bir darbeye tahttan indirildikten sonra cumhuriyet ilan eden generalin ilk işi, İran'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti'nin önderlerinden olup 1947'den beri sürgünde olan Molla Mustafa Barzani'yi Bağdat'a davet etmek ve Kürtlere Kerkük'ün de içinde olduğu bir otonom bölge sözü vermek olmuştu. 1961'da Molla Mustafa Barzani'nin Irak yönetimiyle savaşa girmesi ve Irak ordusunun yenilmesi İran, Irak, Suriye ve Türkiye Kürtlerinde yeni umutların yeşermesine neden oldu.

49'LAR OLAYI • Bu durum Menderes Hükümeti'ni tedirgin etmişti. 14 Temmuz 1959'da Kerkük'te bir grup Türkmen'in Irak ordusunca katledilmesine misillime olarak, MİT'in (o zaman MAH) önerisiyle bin ila iki bin 500 kişilik bir Kürt grubunun 'tenkil' edilmesi fikriyle başlayan 'beyin fırtınası' sonucu 49 Kürt aydın idam cezası ile mahkemeye verildi. 49'ların davası sürerken 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşti. Sanıklar demokratikleşme vaadiyle iktidara gelen darbecilerin kendilerini salıvereceğini umarken yanıldıklarını kısa sürede anladılar. Gerçi tutuklulukları bir süre sonra kaldırıldı ama, 49'lar ancak 1965'te zaman aşımından paçayı kurtarabildiler.

SİVAS KAMPI • 27 Mayısçıların Kürt meselesine buldukları çare ise 1 Haziran 1960'ta bölgelerinde etkili olan toprak ağalarından, aşiret reislerinden, şeyhlerinden ve Kürt milliyetçisi olduğundan şüphelenilen 485 kişinin Sivas-Kabakyazı'da açık arazide kurulan bir kampa kapatılmasıydı. Aralık ayında Sivas Kampı sakinlerinden 55 kişi, Antalya, İzmir, Burdur, Muğla, Afyon, Isparta, Manisa, Çorum ve Denizli'de zorunlu ikamete tabi tutuldular.

İddialara göre bu 55 kişinin babaları 1919'da Erzurum ve Sivas kongrelerine davet edildikleri halde katılmayı 'nazıkçe' (!) reddeden kişilerdi. Yine iddiaya göre, bu kişilerin cezalandırılmasını ihtilalin kudretli albayı Alparslan Türkeş istemiş, Kürt asıllı Cemal Gürsel ise daha yüksek olabilecek sayıyı 55'te tutmuştu. Ekim 1963'te çıkarılan genel afla olay kapanmıştı ama, devletle Kürtlerin arası bir kez daha açılmıştı. (Bu dönemde coğrafi ve yerleşim yeri isimlerinin Türkçeleştirilmesi de tüy dikmişti.)

23'LER DAVASI • 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir ve arkadaşlarının başarısız darbe girişimlerinden sonra ülkedeki tüm 'aşırı uçların törpülenmesi' politikası uyarınca, 1963 yılında, Kürt milliyetçileriyle kişisel ilişkisi olan Hamewendi adlı Arap emlakçinin üzerinde adı bulunan Musa Anter'le ilişkide olan 23 Kürt, 'Müstakil bir Kürdistan Devleti' kurma yolunda faaliyette bulunmak suçuyla tutuklanmışlardı. Tutuklular 1964'te salındı, dava çok sonra sonuçlandı ancak ağır cezalandırma olmadı. Bu 23 kişi, Talat Aydemir ve ekibiyle aynı hapisaneye konulmuştu. İddialara göre darbeci subayların çoğu iyi eğitilmiş olduğu halde Kürt sorunu ile ilgili bilgili değillerdi, ancak Talat Aydemir, Kürtlerin 'Ey Raqip' adlı milli marşlarını söylerken koşuşa girmiş, marşı duyunca hazır ola geçmişti.

SOL VE KÜRTLER • Musa Anter, Yaşar Kaya, Medet Serhat, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Methi Zena, Tarık Ziya Ekinci ve Canip Yıldırım'ın başını çektiği bir grup Kürt aydını ise 13 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) katıldılar. Bu grubun oluşturduğu 'Doğulular' kanadının etkisiyle, TİP literatüründeki adıyla 'Doğu Meselesi' Türkiye'nin gündemine taşındı. İlk kez Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın, 1963'te Gaziantep'te yapılan Genel Yönetim Kurulu'ndaki açış konuşması ile getirilen 'Doğu Meselesi' 1966'da Malatya Kongresi'nde parti kararlarına girdi.

Buna paralel olarak yayın hayatında da Kürtlerin sesi duyulmaya başlamıştı. Ancak Medet Serhat'ın 1963'te çıkardığı Deng dergisi ancak üç sayı yayımlanabildi. 1966'da yayımlanan Roja Newe (Yeni Akış) ve Dicle-Fırat gibi dergiler de çok dayanamadı. Halbuki bunlar Kürtçe şiirlere ve radikal olmayan fikir yazılarına yer veriyorlardı. TİP çizgisine

yakın Sosyal Adalet ve Ant, Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisindeki Türk Solu gibi dergilerde Kürt aydınları seslerini duyurmaya başlamışlardı. Mısır'daki Cemal Abdünnassır hareketinden esinlenen devrimci çizgideki Yön dergisinde Kürt Meselesi 'Doğu Sorunu' olarak dile getiriliyordu ama bu sorunun hallini 'devrimin arkasına' koyuyordu. Atatürk dönemi aydınlarından Ahmet Hamdi Başar'ın liberal eğilimli Barış Dünyası'nda da Kürtlerin kültürel haklarına yer veriliyordu. Yön'de yazan Dr. Sait Kırmızıtoprak'la Barış Dünyası'nda yazan Musa Anter arasındaki polemikler Kürtleri çok heyecanlandırıyordu. Kürt edebiyatının baş eseri Mem û Zin'in Mehmet Emin Bozarslan tarafından Latin alfabesiyle yeniden yayımlanması da bu dönemde oldu.

DOĞU MİTINGLERİ • 'Doğu meselesi'ni kamuoyuna mal etmek için, T-KDP'li muhafazakârlarla ve TİP'li solcular elbirliği yaptılar ve 1967'de çeşitli il ve ilçelerde 'Doğu Mitingleri' düzenlendiler. Mitinglerde, Doğu'nun ihmal edilmişliği, jandarma ve polis baskısı, fırsat eşitliğinin olmayışı gibi konular işleniyordu. TİP'i pasif bularak ayrılan Kürt gençlerinin kurduğu Doğu Devrimci Kültür Ocakları (DDKO), ile Dev-Genç ve Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) gibi Marksist örgütlerde sol söylemlerle Kürt milliyetçisi söylemler el ele gidiyordu. Bu oluşumlara, Kürt feodallerinin, ağalarının, Cumhuriyet döneminin sürgünlerinin çocukları da katılınca rejimin muhafızlarında alarm zilleri çalmaya başladı.

TÜRKİYE KDP'Sİ • DP ve 27 Mayısçıların dışlayıcı politikalarının yarattığı hayal kırıklığı içinde yeni arayışlara giren dinsel-muhafazakâr eğilimli Kürtler ve küçük bir aydın grubu ise 1965'te Barzani'nin etkisiyle illegal olarak Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (T-KDP) kurdular. Partiyi kuranlar 1925'te Şeyh Said'in yardımcısı olan Liceli Fehmiye Bilal'in etkisindeki kişilerdi. İlk başkan Faik Bucak'ın Urfa'da bir eşkiya tarafından öldürülmesi üzerine yerini Sait Elçi aldı. (Kürtler bu olayın arkasında Türk istihbaratının olduğunu düşündüler.) Partinin Kürt kimliğinin kabullenmesi ve kültürel haklarla yetinen ılımlı yapısı bazı Kürt aşiret reislerini etkilemişti. T-KDP legal siyasette, Kürt asıllı Yusuf Azizoğlu'nun içinde bulunduğu Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) destekliyordu.

'BALYOZ HAREKATI' • 12 Mart 1971'de askerlerimizin adet olduğu üzere siyasete müdahalesi gerçekleştiğinde T-KDP illegal olduğu için sadece üyelerinin yargılanması ile cezalandırıldı ama 'Doğu Meselesi' TİP'in sonunu getirdi. Mahkemenin TİP'i 'oybirliği' ile kapatan 20 Temmuz 1971 tarihli gerekçeli kararında, "okuryazar olan belki de olmayan fakat çevresinde geçen olaylar üzerinde ortalama bilgisi bulunan kişilerce, anayasal vatandaşlık haklarından anlayacağı, anayasada Kürt vatandaşlara tanınan hakların dışında kalan konulara ilişkin bir takım özlem ve istekler olabileceği" gibi ilginç bir endişe yer alıyordu. Kapatma kararından sonra TİP liderleri 15 yıla kadar değişen hapis cezalarına çarptırıldılar. Bir kez daha anlaşılmıştı ki, devletin en mutedil biçime de olsa Kürt meselesinin dile getirilmesine tahammülü yoktu!

KÜRTLER RADİKALLEŞİYOR • TİP'in ve ardından DDKO'nun kapatılmasıyla siyasi taleplerini dile getirecek platformları kalmayan solcu Kürtler, ister istemez, muhafazakârlar gibi gözlerini Kuzey Irak'a çevirdiler. Zaten iki taraf arasındaki ilişkiler, kaçakçılık ve akraba ziyareti gibi nedenlerle aralıksız sürmüştü. Türkiyeli Kürtler 1971-1972'de Mustafa Barzani önderliğindeki Kürtlere şeker, lastik ayakkabı, çay ve elbise gibi eşya yardımında bulunuyorlar, karşılığında da 'ideolojik takviye' alıyorlardı. Bu durum devletin gözünden kaçmadı ve Şırnak ve Silopi yöresindeki DDKO'lu gençler Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkı Yönetim Mahkemelerinde, 'Irak KDP'sinin (I-KDP) uzantısı T-KDP sanıkları' olarak ağır cezalara çarptırıldılar. (Şerafettin Elçi de bunlardan biriydi.)

1973'te iktidara gelen CHP'li Bülent Ecevit seçim kampanyasında 'Doğu'nun sorunlarını çözme' sözü vermişti ama bir süre sonra bundan vazgeçti. Hem legal siyasi partilerden, hem 'Türk solundan umudunu kesen Kürtler, 1974'te I-KDP'nin ve Barzani'nin Irak'taki ayrıcalıklı konumunu kaybetmesi üzerine sol ile milliyetçiliğin karışımı radikal bir söyleme kaydılar. Cezaevinden çıkan Mümtaz Kotan ve arkadaşları Rızgari dergisini Kemal Burkay ve arkadaşları Özgürlük Yolu dergisini çıkardılar. Ayrıca DDKD, KAWA, KIP, KUK gibi ona

yakın örgüt ortaya çıktı. İleride ülkeye büyük bir fatura çıkaracak olan Partiya Karkerên Kürdistan (PKK) ise 1978 yılında kuruldu.

Bu kesimler, 11 Eylül 1980 askeri darbesinde ilk tutuklananlar arasındaydı. Bir bölümü çok ağır cezalara çarptırıldı, bir bölümü çatışmalarda, faili meçhullerde öldürüldü. Diyarbakır Cezaevi'nde en ağır işkencelerle geçen yıllardan sonra artık, solculuk, sağcılık gibi siyasi kavramlar değil, 'Kürtlük' gibi etnik kavram ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bunun ne anlama geldiğini 1984'ten itibaren ülkece anlayacaktık...

Ek Kaynakça: Naci Kutlay, 21. Yüzyıla Girerken Kürtler, Peri Yayınları, 2002; Tarık Ziya Ekinci, Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu Ve Bir Çözüm Önerisi, Kuyerel Yayınları, 1997; Kemal Kirişçi&Gareth M. Winrow, Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

DOĞU GRUBU'NUN 'YAPILACAKLAR' LİSTESİ • Rıdvan Akar ve Can Dündar, 'Karaoğlan' belgeselini hazırlarken, Bülent Ecevit'in kişisel arşivinde 27 Mayısçıların Kürt raporunu bulmuştu. DPT bünyesinde kurulan 'Doğu Grubu'nun MAH (MİT) Genelkurmay, Emniyet gibi kurumlardan, bölgede çalışmış ve çalışmakta olan idareci ve siyasetçilerden elde ettiği bilgilerden oluşan bir raporda, 'bölgenin, kendilerini Kürt sananlar lehindeki nüfus yapısını Türk lehine çevirmek için' 'kendini Kürt sananların' Türklerin yoğun olduğu bölgelere iskanı, bölgede 'kız ve erkek misyonerlerin yetiştirilmesi', mahalli radyolarda Türkçe güfteli mahalli havaların çalınması ve propaganda uzmanlarının hazırladığı bölgesel programların yayınlanması, 'kendini Kürt sananlara ırk bakımından, Türk siyasi düzeninin kendi menfaatleri bakımından en elverişli, en emin ve en çok imkân sağlayan düzen olduğunun telkin edilmesi', 'dünya entelektüel muhitine Türkiye'de bir Kürt meselesinin mevcut olmadığı anlatılması', 'bir Türkoloji Enstitüsü kurularak kendini Kürt sananların menşelerinin Türk olduğunun ispat olunarak yayınlanması', 'İslam Ansiklopedisi ile Rus alim ve politikacısı Minorski'nin kendini Kürt sananların İran kökenli olduğu yazısı ile Lozan'da delegelere kabul ettirilen, 'kendilerini Kürt sananların dağılımı Türkler olup, Turan kökenli oldukları tezlerinin derhal tashih' edilmesi' gibi her biri bir 'fars' konusu olacak öneriler vardı. (Ayrıntılı bilgi için: Can Dündar, 'Tarihi bir arşivin kapıları ilk kez açılıyor', <http://www.candundar.com.tr/index.php?Did=5968>)

KÜRT CEMAL NASIL KEŞANLI ALİ OLDU • Yazımızı edebiyattaki 'atraksiyonlarla' bitirelim. Dersim Kürt isyanlarını anlatan Memo ve Cemo'nun yazarı Kemal Bilbaşar bu romanlarda olan biteni bir güzel anlatır ama şöyle rahatça Kürt diyemez. Fakat edebiyattaki gizli sansürün en ilginç örneği 1960'lı yılların kült tiyatro eseri Keşanlı Ali Destanı'dır. Hem yazarı Haldun Taner tiyatro yazarlığında hem de Türk epik tiyatrosunda çok önemli bir yere sahip olan bu eser, mekânı, konusu, karakterleri ve diliyle tam bir Kürt hikâyesi olduğu halde, gizli bir Türkleştirme operasyonuna uğramış ve seyircilerin karşısına Trakya'nın güzel kasabası Keşan'ın destanı olarak çıkmıştır.

Gazeteci Mehmed Kemal (Kuşunlu), Mayıs 1982'de Cumhuriyet'te yayımlanan "Türkiye'nin Kalbi Ankara" konulu yazı dizisinin bir bölümünde Kürt bağlantısını şöyle anlatır: "Kürt Cemali, Altındağ ve Atıfbey'de çok sevildiğinden tutuluyor, ağıtlar yakılıyor. O günlerin akşam gazeteleri Cemali'nin öldürülüşünü ballandıra ballandıra yazıyorlar. Öyle ki Haldun Taner'in dikkatini çekiyor. Bir gün Haldun Taner bana çıkageldi. Şu Kürt Cemali nerelerde geçti, aslı ne öğrenmek istiyorum' dedi. Haldun'u Altındağ ve Atıfbey'in çocuğu Avukat Şefik Günder ve Atıfbeyli Tahsin Yaman'la tanıştırdık. Öğrendi, inceledi, bu olaydan Keşanlı Ali Destanı doğdu." Mehmed Kemal'in açıklamalarından sonra gerçeği açıklamak zorunda kalan Haldun Taner ise 1984'te eserinin 4. basımına yazdığı Önsöz'de hikâyenin Altındağ kısmını doğruladıktan sonra şöyle diyor: "Konu ne kadar bizdense, oyunu üslubu da o kadar bizden olsun istiyordum."

Böylece Türkleştirme operasyonunun nedeni öğreniyoruz: Yazar hikâyenin bizden olmasını istemiştir. Bizden olması için de kırk yıllık Altındağlı Kürt Cemali'nin Keşanlı Ali'ye döndürülmesi gerekmiştir!

KÜRT ÇEVRELERİNİ YAKLAŞIK 40 YILDIR MEŞGUL EDEN 'İKİ SAİT OLAYI'

NEDİR • 3-10 Eylül 1962 tarihinde, CHP'nin Türkçü kanadından Avni Doğan, Dünya Gazetesi'nde "Barzanlı Olayının Altındaki Büyük Tehlike" adlı yazı dizisinde dikkatleri Kürtlere çekiyor, "Irak, İran, Türkiye toprakları üzerinde Kürt hükümeti kurmak artık bir düşünce olmaktan çıkmış, tehlike halini almış" diyordu. Avni Doğan'ın bu yazılarına Dersim-Nazimiyeli Dr. Sait Kırmızıtoprak 14 Eylül 1962'de Yön dergisinde "Çanlar Kimin İçin Çalışıyor?" başlıklı yazıyla cevap verdi. 49'lar Davası sanıklarından olan ve tıbbiyeyi tutuklu iken bitiren Dr. Sait yazıda, Kürt-Türk kardeşliğinin asimilasyon yoluyla değil, ulusların eşitliği temelinde gerçekleşmesini savunuyordu.

O yıllarda CHP'yi 'Atatürkçü-ilerici', DP'yi 'gerici-işbirlikçi' olarak niteleyen Dr Sait, daha sonra TİP'in içinde, Milli Demokratik Devrimci (MDD) muhalefeti örgütlemiş ancak bir süre sonra, bir grup gençle birlikte Kürt (Kurmanci) dilini yerinde öğrenmek (Dersimli olduğu için Zazaca konuşuyordu) ve 'mücadeleye katılmak' için Ekim 1969'da Irak'a geçmişti. Altı ay kadar sonra Kürtler otonomiye kavuştular, bölgenin lideri Molla Mustafa Barzani Dr. Sait'in 'solcu' olduğunu öğrenince soğuk davrandı, ama kendisine Zaho bölgesinde bir kamp yeri verdi. Oradaki bir barakayı hastaneye çevirerek kısa sürede halkın sevgisini kazanan Sait Kırmızıtoprak, Dr. Şivan adını ve doktor olarak popülaritesinin verdiği cesaretle Tde-KDP adıyla kendi partisini kurdu. Dr. Şivan'ın ana tezi, Kürt milliyetçiliğinin esas enerjisini ABD emperyalizmine değil, Türk milliyetçiliğine mücadeleye hasretmesi gerekliliğiydi. Yani sol söylemden radikal bir kopuş ve pragmatik bir yöneliş söz konusuydu. Parti bir süre sonra I-KDP tabanına yöneldi. Aynı zamanda Barzani'nin adını kullanarak Türkiye'de de örgütlenme çalışmasına başladı. Bu cüretkâr tutum, hem T-KDP'yi hem de Barzani'yi rahatsız etti.

SAİT ELÇİ IRAK'A GİDİYOR • Hal böyleyken, Türkiye'de 12 Mart 1971 darbesi oldu, kovuşturmadan kaçan T-KDP lideri Sait Elçi, Irak'a gitti. Bir süre sonra Elçi'nin cesedi bulundu. Öldürenin Dr. Şivan olduğu söylendi. Olaydan iki ay sonra, T-KDP'nin isteğiyle Molla Barzani'nin adamları Dr. Şivan'ı ve iki adamını tutukladılar ve zindana koydular. İddialara göre burada zincire bağlı şekilde dört ay tutulan Dr. Şivan'ın, yargılanma, Barzani'yle görüşme ve ailesiyle görüşme talepleri reddedildi ve 26 Kasım 1971'de iki adamıyla kurşuna dizilerek öldürüldü.

O günden beri, 'İki Sait Olayı' ya da 'Saitler Olayı' adıyla anılan bu olay Kürt çevrelerini çok meşgul etti. Herkesin bir fikri vardı ama olayın üstündeki sır perdesi hâlâ kalkmadı. Bazı kişiler Sait Elçi'yi Türk istihbaratının öldürdüğünü söylediler. Çünkü Sait Elçi önemli bir Kürt lideriydi ve Elçi'nin öldürülmesinin T-KDP ve Barzani tarafından Dr. Şivan'a yıkılması sonucu her iki Sait'ten de kurtulmak mümkün olmuştu. Bunun bir versiyonu da, Kerkük meselesi yüzünden birbirine ihtiyacı olan Irak istihbaratı (başında İlyas Barzani vardı) ile Türk istihbaratının karşılıklı olarak birbirine 'jest' yaptığıydı. Saitlerin öldürülmesi Türkiye'yi, bunun karşılığında Kerkük olaylarında elinin serbest bırakılması Barzani'nin işine gelmişti. Bazı kişilere göre, olay tamamen Barzani'nin siyasi komplosuydu, çünkü iki Sait de ilerde Barzani'nin rakibi olabilirdi.

Bazı çevrelere göre ise cinayeti hırslı ve pragmatik bir kişiliği olan Dr. Şivan işlemiştir. Çünkü Barzani Mardin, Hakkari, Siirt'te örgütlenme işini Elçi'nin T-KDP'sine bırakmıştı. Bu da Dr. Şivan'ı kızdırmıştı. Siyasi idam hükmü anlamına gelen bu karara boyun eğmek yerine Sait Elçi'yi öldürmüştü (veya bu işi yapması için Barzani tarafından kışkırtılmıştı), sonunda da hak ettiğini bulmuştu.

Görüldüğü gibi, senaryoların sonu yok. Ancak hepsinde Barzani'nin olumsuz bir rolle yer aldığı görülüyor. Bu durum, bize bugün de Barzani-Talabani ilişkisinde olduğu gibi ideolojik olmaktan ziyade, yapısal sorunların Kürt siyasetini hegemonyası altına aldığı düşünülüyor. Barzani'nin 'aşiret reisi' diye küçümsenmesi ile Talabani'nin 'modern' kimliğinin öne çıkarılması bunun bir tezahürü olsa gerek.

(Farklı yorumlara örnek olarak: Hüseyin Akar, Dr. Şivan ve Barzani Kürt Liderliği, Ankara 2006 ve Sait Aydoğmuş, 'Yakın Tarihimize İki Sait Olayı', www.kurdinfo.com/portre/s_aydogmus_Saitler_olayi.pdf)

29. KÜRT İSYANI' MI?

9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, PKK'nın 1984'te Şemdinli ve Eruh baskınlarıyla başlayan süreci 29. Kürt İsyanı olarak adlandırmıştı. Halbuki, 1921 Koçgiri, 1925 Şeyh Said ve 1939 Ağrı isyanları dışındakiler, devletin Kürtlere yönelik 'tedip', 'tenkil' ve 'harekat'larıydı.

1993'te Süleyman Demirel'in ifşa ettiğine göre, bir gün Cumhurbaşkanı Turgut Özal, kendisine gizli bir yazı göndermiş ve şöyle demişti: "Sorunlu bölgeler, köyler ve dağlık bölgelerdeki mezralardan başlamak üzere bölge kademeli olarak boşaltılmalıdır. En fazla 150-200.000 kişi arasında olduğu tahmin edilen PKK destekçilerinin ülkenin Batı bölgelerine dikkatli bir şekilde yerleştirilmesinden sonra, PKK'nın lojistik desteği kesilecek, göç ettirilenlerin de yaşam standartları yükselecek. Bu gruba iş vermede öncelik tanımak lazım. Dağlık bölgelerin boşaltılması ile terörist örgüt izole olacak. Güvenlik güçleri derhal harekete geçmeli ve bu bölgeleri kontrol altına almalı. Bu kişilerin bölgeye dönüşlerinin önlenmesi için, bölgeye büyük barajların yapılması bir diğer alternatiftir..." deniyordu. (*Turkish Daily News&Turkish Probe*, 16 Kasım 1993) Zamanın Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, köylerin boşaltılması kararını doğrulamış ve bunu PKK'ya karşı bir askeri strateji olarak tanımlamıştı. (*Reuters*, 30 Temmuz 1994) Anlaşılan 'pragmatik' Özal, Osmanlı'dan beri her başı sıkışan yöneticimizin başvurduğu tehcirde büyük hikmet görmüştü. Hele de, bu kişilere gittikleri yerlerde belli avantajlar sağlanırsa, entegrasyon (hadi olmadı asimilasyon) mümkün olmaz mıydı? Olurdu belki ama, bakın neler oldu.

NEO HAMİDİYELER . 1984'te PKK'nın Şemdinli ve Eruh baskınlarından sonra, devlet Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki köyleri önce 'güvenilir' ve 'güvenilmez' diye ikiye ayırmıştı. (*İkibine Doğru*, 13-19 Aralık 1987) 'Güvenilir' köyler, Abdülhamit'in Hamidiye Alayları'na asker veren aşiretlerdi. (Bu aşiretlerin mensupları, 1950'li yıllara kadar eşleri aracılığıyla devletten maaşlarını almaya devam etmişlerdi. Bir okurumun söylediğine göre bunlar arasında Şeyh Said İsyanı'nı planlayan *Azadi* örgütünün başı olduğu için idam edilen Cibranlı Halit Bey'in eşi de vardı.) İlk korucular, Beytüşşebaplı Jirki Aşireti'nden seçildi. Aşiret reisi Tahir Adıyaman, bir savcıyı ve yedi askeri öldürmekten dolayı idam istemiyle yargılanırken devletle koruculuk anlaşması yaptı ve aşiretine mensup 336 cinayet sanığıyla birlikte takipten kurtuldu. Onu diğer 'Hamidiye aşiretleri' izledi. 4 Nisan 1985'te 3175 sayılı Köy Kanunu'na yapılan bir ekleme ile 57 bin korucuya asgari ücretten maaş bağlandı, bunlara daha sonra 12 bin civarında da 'gönüllü korucu' eklendi.

ZORUNLU GÖÇ BAŞLIYOR . 'Güvenilmez' aşiretler ise bazen açık şiddet, bazen tehdit, bazen yıldırma, bazen de ikna yoluyla köylerinden çıkarıldılar ve önce Batman, Diyarbakır, Hakkari, Şanlıurfa ve Van gibi en yakın şehir merkezlerine göç ettiler. Bazıları OHAL dışında kalan Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Mersin'e göçtüler. Daha gözü kara olanlar Ankara, Antalya, Bursa, İstanbul ve İzmir'de şanslarını denediler. Devletin en son araştırmasına göre zorunlu göç mağdurlarının sayısı 953.680 ila 1.201.200 arasına idi. (Ayrıntılı bilgi için Dilek Kurban'ın 31.12.2006 ve 7.1.2007 tarihli *Radikal* 2'lerdeki yazılarına bakılabilir.)

Bu gariban nüfus, hem şehirlerin çeperlerinde, hem de merkezlerdeki çöküntü bölgelerinde, onlardan gayri kimsenin razı olmayacağı, mutfağı ve banyosu olmayan, yarı harabe konutlarda, naylon çadırlarda, bidon evlerde 9-10 kişi sığışarak yaşamaya çalıştılar. Bu 'zorunlu göçmenler' hayata tutunmak için meşru, gayri meşru bulabildikleri her işte bütün fertleriyle çalışmak zorunda kaldılar. Çocuklarını okula gönderemediler. Zaten onları kabul edecek okul bulmaları da zordu. Hal böyleyken, hastalıklar, bunalımlar, intiharlar, şiddete başvurular, suça karışmalar hiç şaşırtıcı değildi. Zorunlu göçün bir diğer sonucu, radikal milliyetçiliğin artık Türkiye'nin her köşesine yayılması oldu.

GERİ DÖNEBİLDİLER Mİ? Türkiye uzun bir süre problemi reddetti. 2002 yılında BM Yerinden Edilmiş Kişiler Temsilcisi Francis Deng'in raporu üzerine ilk diyalog başladı. Avrupa Birliği bu sorunla 2003 yılında ilgilenmeye başladı. Peki devlet bu sorunu çözmek için ne yaptı? Dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Haziran 2005'te yaptığı açıklamaya göre resmi rakam olan 355,803 kişiden 125,539'u 'güvenli' biçimde köylerine dönmüştü. Ancak, 18 Kasım 2005'te durumu yerinde görmek isteyen İnsan Hakları Örgütü, Diyarbakır'ın Hazro ilçesinin Koçbaba köyüne bir ziyaret yaptı. Devlet listesine göre 27 hane, 278 kişi geri dönmüş iken, köyde 13 hane ve 69 kişi yaşıyordu. Yakındaki Çiftlibahçe'de ise hükümete göre 49 hane dönmüştü ve rakam doğruydular. Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Duru köyünde devletin listesine göre 207 hane ve 346 kişi varken, örgüt 10 hane buldu. Yine Lice'ye bağlı Dibek köyünde 16 hane değil, kimse yoktu. Bingöl'e bağlı Esmataş ve Kırık köyleri hiç boşaltılmamıştı ancak devletin listesinde geriye dönenler arasında sayılmışlardı. Bazı durumlarda köyler geri dönmüş olarak gösteriliyordu ancak köyü iskan edenler koruculardı. Bunun gibi daha nice örnek vardı. (Human Rights Watch (HRW) Report, 7 March 2005, Vol.17, No.2/D)

ZARARLARI TAZMİN EDİLDİ Mİ? Devletin uygun bulduğu terminoloji ile 'Terörden doğan zararların giderilmesi için' çıkarılan 5233 sayılı yasa, sadece 'terör' yüzünden zarar görenleri kapsadığı, buna karşılık yaygın şiddet yüzünden kaçmak zorunda kalmadığı, giderilecek zararların ne olduğu tarif edilmediği, şikayetlerin iletileceği komisyonlar devletçe oluşturulduğu, izlenecek prosedür çok karmaşık olduğu, etkili bir temyiz mekanizması olmadığı için ve daha onlarca neden yüzünden yaralara merhem olmadı. TBMM raporuna göre, Temmuz 2005 itibariyle örneğin Diyarbakır'da yapılan 18.240 başvurudan sadece 369'u, Batman'da 5.847 başvurudan 328'i, Bingöl'de ise 14.105 başvurudan sadece 124'ü kabul edilmişti. Talepleri kabul edilenlere ödenen tazminatlar ise komik düzeydeydi. (Zarar Tespit Komisyonları'nın sorunları nasıl çözdüğünü (!) merak edenlere: Human Rights Watch 2006 Türkiye Raporu, hrw.org/turkish/backgrounder/2006/turkey1206/turkey1206tuweb.pdf).

GÜVENLİKLERİ SAĞLANDI MI? Ama geriye dönenleri bekleyen sadece yokluk, işsizlik, açlık değil, sayıları 70 bine varan korucular da bekliyordu. Bunlar öyle bir gruptu ki, resmi rakamlara göre 1985-2006 tarihleri arasında 5.129 korucu çoğu terör, cinayet, kaçakçılık, ırza geçme gibi ağır suçlar işlemişti. (<http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-6226c.pdf>)

Bir de her yıl onlarca kişinin canını alan kara mayınları sorunu vardı. Çünkü, Türkiye'nin sahip olduğu 3 milyon kara mayınından 920 bini sınır boylarındaki Ardahan, Batman, Diyarbakır, Doğubeyazıt, Gaziantep, Hakkari, İskenderun, Kağızman, Kars, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak ve Van'da, sınır ili olmayan (acaba neden?) Tunceli ve Siirt'e yerleştirilmişti ve bunların temizlenmesi için somut bir adım atılmıyordu. (Landmine Monitor Report, 2005-Turkey. www.icbl.org)

Daha pek çok dertleri olan bu insanlar büyük bir sabırla devletçe ve Türk halkı tarafından fark edilmeyi ve elbette sorunlarının çözülmesini bekliyorlar. İnsan sormadan edemiyor: Acaba PKK ile mücadeleye ayrılan 400 milyar, daha işin başında bölgenin ve ülkenin refahı için harcansaydı bütün bunları yaşar mıydık?

'VATANDAŞ TÜRKÇE KONUŞ!'

Türkiye'de kaç Kürt yaşadığını tam olarak bilmiyoruz çünkü 1965 sayımından beri etnik kökene ve dile dair sorular sorulmuyor. Tahminler, toplam nüfusun yüzde 7'si ile 12'si arasında oldukları yönünde. Sayılarını bilmiyoruz ama Kürtlerin yıllarca gizli ya da açık Kürtçe konuşma yasağı ile boğuştuğunu biliyoruz. Bu yasakları delmeyi kafasına koyan Turgut Özal ne yazık ki, projelerini yaşama geçirme fırsatı bulamadan vefat etti. 1991'de DYP ve SHP'nin kurduğu koalisyon hükümeti, SHP içindeki HEP'lilerin etkisiyle, Kürt adına doğrudan değinmeden 'Türkiye'de kendi kültürel kimliklerini ifade etme ve geliştirme durumunda olması gereken farklı etnik grupların' varlığından söz ediyordu.

KÜRTÇE YEMİN KRİZİ . 6 Kasım 1991’de, milletvekillerinin yemin töreni sırasında yaşanan Kürtçe yemin krizi, yedisi DEP’li, biri bağımsız, sekiz milletvekilinin ağır hapis cezalarına çarptırılmaları ile sonuçlandı. 1993’de Tansu Çiller, Kürtçe yayın ve eğitim konusunda olumlu düşündüğünü açıkladı, ancak partisindeki ve ordudaki sertlik yanlılarının muhalefeti yüzünden bundan vazgeçti. Alparslan Türkeş Kürtlerin büyük çoğunluğunun Türk soyundan olduğunu söylerken, köy korucu sistemine büyük destek veren Kürt aşiretleri de bu politikaya uyum göstermişler ve MHP’ye büyük ölçüde oy vermişlerdi. SHP ve CHP’nin tavrı ise Kürtlerin kültürel haklarını desteklemekle birlikte Türkçenin resmî dil ve bütün ülkede ortak eğitim dili kalması yönünde olmuştur. RP, Kürtleri İslam ümmetinin bir parçası gördükleri için konuya gayet sıcak yaklaşmıştı. ANAP ise, bazı Kürt kökenli milletvekillerinin zorlaması ile Kürtçe eğitim hakkı dahil, Kürtlerin kültürel hakları konusunda bazı girişimlerde bulunmuş ama nedense 1995’te Güneydoğu ve Doğu Anadolu’daki oyları ciddi bir gerilemeye uğramıştı.

ANADİLE GEÇİT YOK . Şubat 1999’da PKK lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanmasından günümüze kadarki dönemde, Avrupa Birliği’nin zorlamaları ile bazı olumlu gelişmeler olmakla birlikte Türkiye ‘anadil’ konusunda son derece muhafazakar davranmaya devam etti. Örneğin sadece bir bildirme olduğu için herhangi bir bağlayıcılığı olmayan BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi’ne (1992) konsensüs yoluyla katıldı ama bir ‘yorum beyanı’ ekledi. Aynı şekilde 1 Mart 1998’de yürürlüğe giren Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı (1992) ile Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi’ni de (1995) imzalamadı. Türkiye’nin ancak 15 Ağustos 2000’de imzaladığı 1966 tarihli BM Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 27. Maddesi, "Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin gurubun diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez" dediği halde, Türkiye bunun gereklerini yerine getirmemekte direniyor. Üstelik şimdi bir de, ilkelerini sürekli çiğnediği BM’nin Güvenlik Konseyi üyesi oldu!

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Altı gündür özetlemeye çalıştığım tarihçe, Kürtlerin kimliklerinin tanınmasıyla ilgili taleplerinin PKK ile başlamadığını, dolayısıyla, PKK’yı veya onun uzantısı sandığımız oluşumları yok sayarak veya yok ederek içine kısıldığımız kapandan kurtulamayacağımızı, aynı şekilde, her ne kadar, tarihsel ve güncel nedenlerle uluslar arası boyutları olsa da, sorunun köklerinin bu topraklarda, bizim tarihimizde olduğunu göstermiştir diye umuyorum.

Bundan birkaç yıl öncesine kadar, Kürtler, haklı taleplerine meşruiyet sağlamak için Türk ulusçuluğunun doğuş anına gönderme yapıyorlardı. Milli Mücadele’de ‘Kürtler’ olarak yer aldıklarını, bunun karşılığında kendilerine bazı sözler verildiğini, ama bu sözlerin tutulmadığını söylüyorlardı. Bu iddialarında da büyük ölçüde haklıydılar. Ancak, Kürtlerin unuttuğu bir şey vardı. O da her milliyetçiliğin diğer milliyetçilikleri dışlayarak var olabileceğiydi. Öte yandan bu tarihçe, başından beri devletin sıkı sansürü altında yaşayan Türk tarafınca çok iyi bilinmediği için, Kürt taleplerinin PKK ile başladığını iddia eden resmi söylem genel olarak kabul görüyordu. Osmanlı’dan beri ‘millet-i hâkime’ olarak hüküm sürmeye alışmış Türklerin idrak etmesi gereken husus ise, eğer milliyetçilik denilen şey meşru ise Kürt milliyetçiliğinin de en az Türk milliyetçiliği kadar meşru olduğuydu. (Milliyetçilik hakkındaki düşüncelerimi ilerde yazacağım.)

1920’lerde, Wilson’un 14 İlkesi uyarınca ulus-devletini kurmayı başaramayan, ya da buna destek verilmeyen tek halk Kürt halkıydı. Ancak bunun çeşitli nedenleri vardı. Bilindiği gibi ulus-devlet kapitalist gelişmenin belli bir aşamasına tekabül ediyordu. Halbuki Kürtler o tarihte sosyo-ekonomik açıdan o aşamaya henüz gelmemişlerdi. Nitekim, erken dönem

Kürt milliyetçiliğinin kanaat önderleri, Osmanlılık ile bağımsızlık arasında değişik bölünmeler yaşadılar.

FARKLI EĞİLİMLER . Örneğin Türklerle Kürtlerin din kardeşi olduğunu söyleyen Seyit Abdülkadir ve yandaşları Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalırken, bir grup Kürt seçkini Anadolu'daki direniş hareketine katıldılar. Ancak bunların da bir bölümü, Ermenilerin Anadolu'ya dönemeyeceği kesinleştikten sonra Türklerle kurdukları ittifakı gözden geçirdiler ve özerklik veya bağımsızlık için uğraşmaya başladılar. Ama bu süreçte, Cibranlı Halit Bey ve Bitlisli Yusuf Ziya Bey örneklerinde olduğu gibi, Hamidiye Alayları'na asker veren Sünni aşiretlerin mensupları, bir zamanlar ezdikleri ve zulmettikleri Alevi aşiretlerin desteğini alamadılar. Nitekim, Koçgiri, Alevi isyanı sayıldığı için Sünni Kürtlerin/Zazaların desteğini; Şeyh Said isyanı ise Alevi (Kızıbaş) Kürtlerin/Dersimlilerin desteğini sağlayamadı.

Hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen Sevr Antlaşması'nda öngörülen bağımsız bir Kürdistan uğruna Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devletini bile kabul eden Şerif Paşa veya Kürt Teali Cemiyeti'ni kuran Bedirhaniler Batı'yla işbirliğine yöneldi. Bir ayağını İngilizlerde bir ayağını Türklerde tutan, hatta İngilizlere karşı Ankara ile askeri ittifaka bile yanaşan Şeyh Mahmud Berzenci veya 1922'de İranlılara yenildikten sonra Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Batı İran'daki Şekak aşiretinin reisi Simko İsmail Ağa gibi unsurlar ise Kürt ulus-devletinden çok kendi feodal beyliklerini kurmayı hedefliyordu.

HÜKMEN YENİK . Buna, İngilizlerin önceliğinin Arap coğrafyası olmasını, tarihi boyunca önceliği Hıristiyan azınlıkların hamiliğine vermiş olan Fransızların İngiltere'ye karşı güçlü bir Türkiye uğruna zaten pek ilgili olmadıkları bu Müslüman grubun kaderine ilgisiz kalmalarını, Sovyet Rusya'nın kaypak politikalarını eklersek, Birinci Dünya Savası sonrasında Kürtlerin neden Wilsoncu 'kendi kaderini tayin hakkı'ndan yararlanamadığını/yararlandırılmadığını anlarız.

Aslında bu değerlendirmeyi Kürtler de büyük ölçüde kabul etmişlerdi. Kürtlerin kabul edemediği, yeni kurulan devletin giderek katı bir Türkçülüğe yönelmesiydi. Buna tepkilerini esas olarak 1925 Şeyh Said ve 1930 Ağrı isyanlarıyla göstermişlerdi. Ancak, devletin Kürtlere tepkisi çok daha sert oldu. Modernleşme sürecine Kürtleri dahil edecek projeler geliştirmek yerine onları zorla asimile etmeyi, ezmeyi, hatta imha etmeyi tercih ettiler. Bu da doğal olarak aslında yeni rejime uyum sağlamaya hazır kesimlerin bile etnik kimliklerine, bölgelerine, aşiretlerine, mirlerine, şeyhlerine, seyitlerine daha çok bağlanmalarına neden oldu.

SÖMÜRGEÇİLİK SONRASI . Tarihçesini anlatmayı ileriye bıraktığım 1937-1938 'Dersim Tedip Harekâtı'ndan sonra Kürt milliyetçiliği uzun süre sesini çıkaramadı. 1950'lerden itibaren, Türkiye'deki modernleşme ve görece demokratikleşme süreciyle uyumlu olarak Kürtler de kendilerini daha rahat ifade etmeye başladılar. Modernleşme sürecinin ivme kazandığı 1960'larda, ağırlıklı olarak öğrenci ve aydınlardan oluşan bir kesim, 1920'lerin, 1930'ların milliyetçi söylemlerini popüler bir tarzda da olsa yeniden canlandırmaya çalıştılar. Bu dönem, dünyada sömürgeciliğin tasfiye olduğu, eski 'sömürge halkları'na 'kendi kaderini tayin hakkı'nın tanındığı yıllardı. Kürtler sömürge halkı olmadığı için bu haktan yararlanamazlardı ama, 'sömürge olmayan halklar'a tanınan azınlık haklarından yararlanabilirlerdi. Ancak bunu sağlayacak projeleri hem iç sorunları hem de devletin göz açtırmaması yüzünden geliştiremediler.

ÜÇÜNCÜ DENEME . 1980'lerden itibaren, Kemalist ideoloji ile göbek bağı koparamamış Türk soluyla yolunu ayıran Kürt solu, Türk radikal solunun 1960 ve 1970'lerde savunduğu 'ulusal demokratik devrim' tezinden esinlenen, 'Kürt ulusal demokratik devrimi' teziyle gerilla mücadelesine yöneldi. Bu örgütlerin en güçlüsü PKK'ydı. PKK, uluslar arası hukukun 'sömürge olmayan' halklara tanıdığı azınlık haklarına (ve genel olarak üçüncü kuşak haklara) atıfta bulunularak 'kendi kaderini tayin hakkı' söylemini tekrar gündeme getirmeye kalkıştı. Meşruiyetini de şiddete dayanarak sağlamaya çalıştı. Bir süre sonra,

uluslar arası arenada tanınmayı başardı. PKK, Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye tesliminden sonraki altı yılda şiddete ara verdiyse de, esas olarak devletin hiçbir adım atmamasından, tali olarak da 'Irak ve İran faktörü' yüzünden iki yıl önce silahlı mücadeleye tekrar döndü/döndürüldü.

LEGAL SİYASETE İZİN YOK . PKK'nın hala nihai şeklini almadığı görülen politikaları, legal Kürt partileri tarafından belli ölçülerde desteklenmekle birlikte bu partilerin PKK'dan farklılaşan yönleri de vardı. Ancak devlet bu farkları görmezden gelerek, legal Kürt partilerini sürekli siyasetin dışına itti. HEP, DEP, DEHAP, HADEP devletin uzlaşmaz tavrının kurbanı oldu ve kapandı/kapatıldı. Legal siyasi partilerin boşalttığı alanı da illegal örgütler doldurdu. Sıra DTP mi, göreceğiz. Eğer DTP'de ise, onun yerini neyin dolduracağını da hep birlikte göreceğiz.

Peki, bu tehlikeli sarmaldan nasıl çıkabiliriz? Esas alanı tarih olan biri için, çözüm önerileri sunmaya kalkmak haddini aşmak olur. Üstelik bu konuda son günlerde *Tarafa* çok güzel yazılar yayımlandı. Örneğin 22 Ekim 2008'te yayımlanan Emekli Büyükelçi Akın Özçer'in 'Türkiye terörle mücadelede ne kadar samimi' başlıklı yazısını, hem Türk, hem de Kürt milliyetçilerinin tekrar tekrar okumasında büyük fayda var.

NİYETİMİZ NE? Ama yazıda anlatılan 'İspanyol modeli'nin başarılı olabilmesi için öncelikle her iki tarafın da, 'aslında' ne istediğine karar vermesi gerekiyor. Türk milliyetçiliği 85 yıldır 'etkisiz hale getirmeyi başaramadığı' bir başka milliyetçilikle sürekli çatışma halinde yaşamaya, hatta ülkesinin ortasından bölünmesine hazır mı? Yoksa diğer etnik, dinsel veya dilsel gruplarla birlikte, uluslar arası hukukun ve insan haklarının vardığı çağdaş düzeye uygun demokratik bir ülkede yaşamayı mı tercih eder? Aynı şekilde Kürt milliyetçiliği de karar vermeli. Kötülüğü, çirkinliği defalarca ispatlanmış 19. yüzyıl paradigmalarına sarılarak, büyük ihtimalle eleştirdiği Türk ulus devletine benzeyecek kendi ulus-devletini kurmak uğruna (ki kullandığı yöntemler bunu düşündürüyor), sonu belli olmayan kanlı bir savaşta hem kendi halkını hem Türk halkını yıkıma götürmeyi ahlaki buluyor mu? Yoksa daha kozmopolit, daha demokratik, daha gelişmiş bir ülkenin oluşturulmasına katkıda bulunarak, her iki halka da mutluluk vermeyi mi tercih eder?

Eğer niyetler ikincilerse öncelikle karşılıklı silah bırakma, ardından, özgürlükleri, çoğulculuğu ve anayasal vatandaşlık anlayışını hedefleyen bir demokratikleşme paketiyle; Suriye, İran, Irak ve özellikle Irak'taki Kürdistan Bölge Yönetimi'yle sağlıklı ilişkileri hedefleyen bir dış politika anlayışıyla işe başlayabiliriz. Yok, birincilerse her iki tarafa da geçmiş ola...

Yazarın Notu: Yazı dizisinin web sayfasına aktarımında bazı sorunlar yaşadık. Bunlar esas olarak her zaman olduğu gibi, gazete sayfasında çerçeve olarak verilen bölümlerin ana metne yedirilmesinin zorluğuyla ilgiliydi. Yani, çerçeve içinde verildiği zaman bağlam veya kronolojik açıdan sorun yaratmayan bazı bölümler, web nüshalarında ana yazıdan kopuk görünebiliyordu. Ancak, dizinin 3. yazısının web nüshasında 'Şeyh Said İsyanı'nın mahiyeti neydi?' başlıklı bölüm, isyanın anlatıldığı yerin hemen altına konabilecekken, yanlışlıkla Ağrı İsyanı ve Dersim'le ilgili bölümün altına yazılmıştı. Nedenini çözemediğimiz bir teknik engel yüzünden bu karışıklığı web sayfamızda hala düzeltemedik. Kronolojik olarak dönemle ilgili olmayan Rıza Nur-Ziya Gökalp çerçevesi de yukarıda anlattığım 'çerçeve' sorunlarına bir örnekti. Bunlar ve farkına varmamış olabileceğim başka hatalar için özür diliyorum.